

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ
ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ
ПРИ ПРЕЗИДЕНТОВІ УКРАЇНИ

ФОРМУВАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ В УМОВАХ СУЧАСНИХ ВИКЛИКІВ: ТЕОРЕТИЧНІ І ПОЛІТИЧНІ АСПЕКТИ

МОНОГРАФІЯ

Київ – 2018

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ
ПРИ ПРЕЗИДЕНТОВІ УКРАЇНИ

NATIONAL ACADEMY FOR PUBLIC ADMINISTRATION
UNDER THE PRESIDENT OF UKRAINE

**ФОРМУВАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ
В УМОВАХ СУЧАСНИХ ВИКЛИКІВ:
ТЕОРЕТИЧНІ І ПОЛІТИЧНІ АСПЕКТИ**
МОНОГРАФІЯ

За загальною редакцією В. П. Трощинського

**THE FORMATION OF UKRAINIAN IDENTITY IN THE CONTEXT
OF MODERN CHALLENGES: THEORETICAL AND POLITICAL
ASPECTS**

MONOGRAPH

Edited by V. P. Troshchynskyi

Київ – 2018 – Kyiv

UDC 323.1(477)

*Approved by the Academic Council of the National Academy
for Public Administration under the President of Ukraine
(Protocol N 264/10-9, November 29, 2018)*

Authoring team:

V. P. Troshchynskyi, V. A. Skurativskyi, N. P. Yarosh, P. K. Sytnyk, M. V. Kravchenko, V. M. Kupriuchuk, A. A. Popok, O. M. Petroie, Yu. E. Reshetnikov, V. V. Karlova, G. L. Fesenko, A. P. Derbak, V. A. Burmistrova.

Reviewers:

V. V. Holub, Doctor of Public Administration, Professor, professor of the Department of Social Development and Social and Governance Relations, National Academy for Public Administration under the President of Ukraine;
T. V. Fedoriv, docent, deputy chairman of the board, editor-in-chief of PO "Public radio".

The formation of Ukrainian identity in the context of modern challenges: theoretical and political aspects : monograph / V. P. Troshchynskyi, V. A. Skurativskyi, N. P. Yarosh and others ; edited by V. P. Troshchynskyi. – Kyiv : NAPA, 2018. – 256 p.

ISBN 978-966-619-399-8.

The publication illustrates the essence and peculiarities of the formation and development of the most widespread collective identities, such as: generic, regional, socioeconomic, religious, ethnic, national – on the example of Ukraine. Particular attention is paid to the analysis of ethnic, religious and national identities, which play a major role in the formation of the identity and subjectivity of Ukrainian society and the Ukrainian state. There are the problems of solving the identity's conflict in the system of development socio-humanitarian's priorities of Ukraine are violated.

For listeners and professors of the area of knowledge "Public Governance and Administration", as well as anyone interested in identity issues.

UDC 323.1(477)

ISBN 978-966-619-399-8

© National Academy for Public
Administration under the President
of Ukraine, 2018

УДК 323.1(477)

Ф79

*Схвалено Вченою радою Національної академії
державного управління при Президентіві України
(протокол № 264/10-9 від 29 листопада 2018 р.)*

Авторський колектив:

*В. П. Трощинський, В. А. Скуратівський, Н. П. Ярош, П. К. Ситник,
М. В. Кравченко, В. М. Купрійчук, А. А. Попок, О. М. Петрос, Ю. Є. Ре-
шетніков, В. В. Карлова, Г. Л. Фесенко, А. П. Дербак, В. А. Бурмістрова.*

Рецензенти:

*В. В. Голубь, доктор наук з державного управління, професор, професор
кафедри суспільного розвитку і суспільно-владних відносин Національної
академії державного управління при Президентіві України;*

*Т. В. Федорів, доцент, заступник голови правління, головний редактор ГО
“Громадське радіо”.*

Формування української ідентичності в умовах сучас-
Ф79 **них викликів: теоретичні і політичні аспекти : монографія /**
В. П. Трощинський, В. А. Скуратівський, Н. П. Ярош та ін. ; за
заг. ред. В. П. Трощинського. – Київ : НАДУ, 2018. – 256 с.
ISBN 978-966-619-399-8.

У виданні на прикладі України висвітлено сутність та особливості формування й розвитку найпоширеніших колективних ідентичностей – родової, регіональної, соціоекономічної, релігійної, етнічної, національної. Особливу увагу приділено аналізу етнічної, релігійної та національної ідентичностей, які відіграють головну роль у становленні самобутності й суб’єктності українського суспільства та Української держави. Порешено проблеми подолання конфлікту ідентичностей у системі пріоритетів соціогуманітарного розвитку України.

Для слухачів і викладачів галузі знань “Публічне управління та адміністрування”, а також усіх, хто цікавиться проблемами ідентичності.

УДК 323.1(477)

ISBN 978-966-619-399-8

© Національна академія
державного управління
при Президентіві України, 2018

ЗМІСТ

ВСТУП	5
1. Типологія ідентичностей та їх роль у розвитку народів і держав	9
2. Утвердження національної ідентичності українського суспільства – стратегічна мета державної гуманітарної політики	33
3. Роль національної культурної спадщини у формуванні української ідентичності	78
4. Національна самосвідомість як чинник ідентифікації української політичної нації	107
5. Етнічна ідентичність та етнополітика держави	130
6. Регіональні ідентичності в сучасній Україні	158
7. Державна політика регулювання демографічної та соціальної класової ідентифікаційної структури населення	174
8. Політика держави у відповідь на релігійно-конфесійне структурування українського суспільства	200
9. Світове українство як ідентифікаційна система	236

CONTENT

INTRODUCTION	5
1. The typology of identity and it's role in development of peoples and states	9
2. Approval of the Ukrainian society's national identity – the strategic goal of the state humanitarian policy	33
3. The role of the national cultural heritage in the formation of Ukrainian identity	78
4. National identity as a factor in identification the Ukrainian political nation	107
5. Ethnic identity and the state ethnopolitics	130
6. Regional identities in modern Ukraine	158
7. State policy on demographic regulation and the social class identity structure of the population	174
8. State policy in response to the religious-confessional structuring of Ukrainian society	200
9. World Ukrainianity as an Identification System	236

Купрійчук В.М. Роль національної культурної спадщини у формуванні української ідентичності // Формування української ідентичності в умовах сучасних викликів: теоретичні і політичні аспекти : монографія / В.П.Трощинський, В.А.Скуратівський, Н.П.Ярош та ін.; за заг. ред. В.П.Трощинського. – Київ: НАДУ, 2018. – 256 с.– С.78 – 106.

Купрійчук В.М. Етнічна ідентичність та етнополітика держави // Формування української ідентичності в умовах сучасних викликів: теоретичні і політичні аспекти : монографія / В.П.Трощинський, В.А.Скуратівський, Н.П.Ярош та ін.; за заг. ред. В.П.Трощинського. – Київ: НАДУ, 2018. – 256 с.– С.130 – 157.

Роль національної культурної спадщини у формуванні української ідентичності

Збереження національної культурної спадщини відіграє важливу роль у становленні України як незалежної держави. Це пов'язано з тим, що культурна спадщина є одним з головних чинників формування української національної ідентичності та відродження духовності українського народу. Шанобливе становлення до історії та культури, збереження та раціональне використання об'єктів культурної спадщини з боку держави та громадськості має позитивний вплив на міжнародний імідж України.

Національна культурна спадщина України – це надбання усього Українського народу – громадян України різних національностей, тому, з одного боку, вона (спадщина) відіграє надзвичайно велику роль у формуванні національної ідентичності Українського народу та розбудові української громадянської (політичної) нації, а з іншого боку, оскільки основу матеріальної і духовної культурної спадщини Українського народу складає спадщина саме етнічних українців, вона визначальним чином впливає також на формування етнічної ідентичності українців.

Культурна спадщина – це те багатство, яке збагачує кожного, хто вміє ним користуватись. І в першу чергу збагачує духовно. Та між цінністю спадщини та її суспільним усвідомленням й ефективним використанням існує провалля. Проблема в тому, що ні система навчання й виховання з її суспільними інституціями, ані наявна інфраструктура культури не забезпечують належного формування гідних великої культурної спадщини спадкоємців – вільних і відповідальних громадян [1].

Навіть жителі великих культурних центрів втрачають почуття відповідальності за ту культурну спадщину, серед якої вони проживають, більше того, спадщина стає їм чужою, вони щораз менше розуміють мову культури і мистецтва, втрачають культурну ідентичність. Людина стає поза культурною істотою, сприймає масову рекламно-пропагандистську квазікультуру як цінність, легко піддається стереотипам поведінки, нав'язуванню масовою культурою, рекламою й пропагандою, стає рабом ілюзій та споживацьких бажань, піддається масовим маніпуляціям свідомістю [2].

У сучасних умовах особливого значення набуває культурна ідентичність особистості, що, з одного боку, єднає особистості в суспільство на основі спільних культурних цінностей і виховує громадянську відповідальність, сприяє формуванню інституцій громадянського суспільства, які відстоюють права і свободи громадян, а з іншого, формують критичне мислення і емансипацію особистості від влади і держави.

Культурна ідентичність є вартістю не матеріальною, а духовною, однак є зматеріалізованою в культурній спадщині, у всьому культурному ландшафті Європи. Ми ж усі становимо частину цього ландшафту, не усвідомлюючи його вартості й факту, що це наша спільна культурна спадщина. Культурна спадщина формує і локальну ідентичність – від села, містечка й міста, до цілого регіону, зберігає різноманіття як цінність і відрізняє нас від інших, викликаючи зацікавлення інших нами [3].

В умовах розбудови української держави, її активної інтеграції до європейського та світового співтовариства значно посилився інтерес до історичного минулого, виявлення та дослідження невідомих сторінок вітчизняного буття.

Відношення до культурної спадщини, яка збереглася до наших днів у вигляді різноманітних об'єктів, що мають універсальну історичну, наукову, культурну і мистецьку цінність, є одним із важливих показників культури. Збережена та належним чином репрезентована культурна спадщина –

джерело зростання і духовного розвитку українського народу, формування його спільної історичної пам'яті та української ідентичності.

Прагнення України зайняти належне місце в сучасному європейському культурному процесі, завдання мати власне обличчя в контексті розвитку європейської і світової цивілізації неможливе без усвідомлення свого історичного коріння шляхом вивчення і популяризації історичного минулого, пам'яток культурної спадщини, їх органічного включення в суспільне життя.

Пам'яткам історії і культури належить чільне місце у відтворенні історичної пам'яті народу, яка являється потужним чинником встановлення зв'язку минулого із сьогоденням, каталізатором збереження і збагачення патріотичних цінностей, важливою складовою формування ідентичності нації.

Упродовж останніх років значно актуалізувалося вивчення історико-культурної спадщини українського народу в зв'язку з прагненням скласти об'єктивну картину історичного минулого народу, подій, що мали місце на українських теренах, бажанням розглядати свою державу і її надбання у контексті європейського виміру.

Визначення 2018 року «Роком охорони культурної спадщини в Україні» [4] пов'язано з попередньою домовленістю між Радою Європи та представниками Європейського парламенту про оголошення цього року «Роком культурної спадщини в Європі». 2018 рік покликаний акцентувати увагу на багатстві культурної спадщини, її ролі у формуванні почуття загальної ідентичності і у майбутньому європейців.

Крім того, культурна спадщина створює зростання і робочі місця в містах і регіонах і займає центральне місце в обмінах ЄС з рештою світу. Близько 7,8 млн. робочих місць в ЄС пов'язані зі спадщиною (наприклад, в сфері туризму, виробництва та безпеки). У секторі культурної спадщини ЄС зайнято більше 300 тисяч осіб, а 453 зареєстрованих об'єктів ЮНЕСКО роблять країни Європи регіоном, на які припадає майже половина світового списку всесвітньої спадщини. 8 з 10 європейців вважають, що культурна

спадщина не тільки важлива для них особисто, а й для їх спільноти, регіону, країни і Європейського союзу в цілому. Переважна більшість громадян пишається культурною спадщиною, незалежно від того, розташована вона в своєму регіоні або країні, або в іншій європейській країні. Понад 7 з 10 європейців також згодні з тим, що культурна спадщина може поліпшити якість життя, а 9 з 10 європейців вважають, що культурна спадщина має викладатися в школах. Три чверті європейців вважають, що держави-члени ЄС повинні виділяти більше ресурсів для захисту культурної спадщини як чинника формування української ідентичності. [5]

Культурна спадщина є найпотужнішою складовою формування української ідентичності, допомагає українцям усвідомити себе єдиною нацією, поруч із мовою, територією, економічним життям і спільністю історичної долі є чинником національної консолідації. У цьому контексті особливу роль покликані відіграти пам'ятки сакрального мистецтва.

Ставлення до пам'яток історії і культури є показником рівня розвитку держави та духовної зрілості її громадян. Цілеспрямована діяльність державних органів охорони пам'яток для передачі культурних цінностей майбутнім поколінням, їх ефективного використання в суспільному житті сприяє формуванню культурологічних знань, уособлює її самобутність і має соціально-значиму функцію підтримки стабільності і сталого суспільного розвитку.

Охорона культурної спадщини сьогодні визначається як пріоритетний напрям зовнішньої і внутрішньої культурної політики держави, де серйозна увага приділяється питанню багатостороннього культурного співробітництва та членству в міжнародних організаціях.

Черговий етап розвитку принципів захисту культурних цінностей припадає на початок XXI ст., коли UNESCO були прийняті Конвенція «Про охорону підводної культурної спадщини» [6] та Конвенція «Про охорону нематеріальної культурної спадщини» [7].

В даних документах викладені основні принципи захисту культурних цінностей небезпеку для яких становлять комерційна діяльність, так звана «чорна археологія», розвиток туризму, глобалізаційні процеси. Саме в цих матеріалах визначається необхідність збереження різноманіття культури як основи формування української ідентичності, вільний доступ до представлених духовних цінностей, розвитку співробітництва.

Конвенції UNESCO визнаються основою універсальної системи, що регулює охорону культурної спадщини, вони відкриті для підписання і передбачають обов'язкове надання державами-учасниками інформації про виконання їх приписів.

Особливе значення для охорони культурної спадщини має Конвенція UNESCO «Про охорону всесвітньої культурної і природної спадщини». Цей документ визначив необхідність збереження пам'яток загальнолюдського значення (як природи так і культури), розробив шляхи для збереження об'єктів спадщини, що мають універсальну цінність щодо формування української ідентичності [8].

Сукупним минулим досвідом виступає історична пам'ять, яка забезпечує єдність й спадкоємність культурно-історичного процесу. Кожне наступне покоління звертається й буде звертатися до національної пам'яті і у різних формах, сконцентрованих у документах й матеріалах різних епох, що зберігаються у інституціях пам'яті (тобто архівів, бібліотек, музеїв). Саме ці структури й виступають як інститути національної пам'яті, необхідні для накопичення та поширення інформації про минуле у різних сферах суспільного життя з метою формування історичної свідомості як основи української ідентичності [9].

Для визначення ролі архівів у процесі конструювання української ідентичності уточнимо саме поняття «політика пам'яті», яким часто називають таку діяльність. Цей термін виник у філософських теоріях мови та влади другої половини XX ст. (Р.Барт, Ж.Дерріда, М.Фуко) [10]. Постмодерністи висунули тезу про конструювання (реконструювання)

владою потрібних їй уявлень про минуле як основи соціально-групової ідентичності. З цього часу завдяки розвитку теорій надіндивідуальної пам'яті (історичної, колективної, соціальної) політика пам'яті розглядається як структурний елемент політичної практики. П.Нора розвинув цю концепцію, пояснивши, що для віднайдення втраченої ідентичності і легітимізації свого теперішнього стану суспільство і держава реконструюють минуле на підставі документів, архівів, пам'ятників. Цей процес супроводжується гіпертрофією установ (музеїв, архівів, бібліотек) і механізмів пам'яті (комеборацій, активної політичної, туристичної, комерційної експлуатації місць пам'яті, розвитку генеалогії) [11].

Український соціум за часів незалежності можна характеризувати станом перманентного конфлікту різних соціальних спільнот у сприйнятті явищ як сучасної соціокультурної трансформації, так і історичної ретроспективи. Задля досягнення суспільної консолідації слід мінімізувати диференціюючий вплив існуючих антагоністичних ціннісних орієнтирів, адже будь-яка ідентичність залишається одним з результативних інструментів соціальної мобілізації. Для ефективного конструювання української ідентичності необхідно сформувати її концептуальний простір, спираючись на культурно-історичні традиції та історичну пам'ять [12].

Кожна історична спільнота – це своєрідний мікрокосм, що існує в часі і просторі. На різних етапах розвитку вони створюють знакові системи, які з більшим чи меншим успіхом розшифровують нащадки для кращого самопізнання. На відміну від індивідуальної, особистої пам'яті, до якої кожний має безпосередній доступ у формі спогадів, ілюзії справжності пережитого минулого, соціальна пам'ять відчужена від нас [13].

Архівні установи, як і інші інституції пам'яті, є тими складними системами інституціонального опосередкування, що з'єднують людину з минулим соціуму, до якого вона належить. Безпосереднє вивчення архівних документів здійснює вплив влади факту як образу «правди минулого» на формування стилю мислення, внаслідок чого минуле стає засобом

проектування самоорганізації сучасного суспільства. Почуття поваги до минулого, історичної причетності починається з сімейних реліквій і закінчується реліквіями національними, загальнолюдськими [14].

Музеї як зберігачі, хранителі та транслятори культурної спадщини, належать до інституцій, які сприяють формуванню єдиного культурного простору української ідентичності.

В умовах відродження інтересу до історії свого регіону, свого родоводу, підвищується соціальна значимість і затребуваність колекцій музеїв, що сприяють персоніфікації і одухотворенню вітчизняної історії. Музеї покликані зберігати і передавати від покоління до покоління культурний та історичний код нації. Саме музеї сприяють осмисленню історії з гуманітарних позицій і дозволяють простежити взаємозв'язок історії країни, регіону, історії сім'ї і долі окремої людини, відчутти себе частиною історичного процесу [15].

Музейна справа України має значний потенціал для розвитку української ідентичності, музеї здійснюють свою соціальну функцію документування історії природи і суспільства, збереження і трансляції культурної спадщини. Разом з тим, без докорінних змін у соціальній і культурній політиці як на національному, так і на регіональному рівнях музеям загрожує втрата наявних позицій в соціокультурному просторі і животіння. В даний час мова йде вже не стільки про збереження окремих пам'яток і артефактів, скільки про включення в життя, в реалії сучасного світу усієї культурної спадщини в її цілісності і розмаїтті, що охоплює як самі об'єкти, які підлягають збереженню, так і середовище, в якому вони існують, і людини як носії спадщини. Це передбачає роботу з виявлення всієї сукупності спадщини, включаючи такі найважливіші її елементи, як народну культуру, традиції, ремесла і промисли, історичне міське середовище та сільську забудову, етнокультурний простір та ін. [16].

Вплив музеїв на культурний національний простір може сприяти пошуку самоідентифікації в нових історичних реаліях за умов реалізації

суспільної місії музеїв: збирання заради збереження для майбутніх поколінь на служіння суспільству і його розвитку. Адже у такому служінні виявляється відповідальність перед суспільним розвитком на основі культурних цінностей і формується відповідальність кожного за майбутнє.

Щоб ефективніше використовувати наш культурний потенціал для розвитку нашого суспільства, нам треба переосмислити і покращити основні функції музею, змінити організаційно-правові форми діяльності, застосовувати сучасні комунікаційні технології. Національна, культурна ідентичність тримається на вільній особистості з глибоко вкоріненою свідомістю і критичним мисленням. Орієнтація музейної діяльності на відвідувача тягне за собою зміни в підходах до збирання, збереження, дослідження і популяризації:

- *що і як відбирати з множини предметів, що нас оточують?*
- *як освоювати нові напрями збирання предметів незвичної матеріальної субстанції і нематеріальні цінності, щоб відобразити сучасний культурний стан?*
- *як при цьому визначати пріоритети і координувати їх серед музеїв?*
- *як вести облік фондів з використанням сучасних інформаційних технологій?*
- *як вести наукову інвентаризацію на основі типового тезаурусу фондів різних профілів?*
- *як організувати наукові дослідження, керуючись сучасною науковою методологією в кооперації з музеями і науковими інституціями, в т. ч. на міжнародному рівні?*
- *як використовувати ефективні форми музейної комунікації, презентації й популяризації знань, вартостей і значень музею?*
- *як розвивати ширше партнерство з різними організаціями?* [17].

Разом з тим музей мусить дбати і про те, що не має права мінятися, що зберігає неповторність музею і вирізняє його серед інших організацій культури. А для цього потрібні нові знання, відповідні компетенції і

осмислений досвід. Тому треба налагодити розгалужену систему професійного вишколу.

Усвідомлення музеями своєї ролі у формуванні суспільної свідомості, трансляції культури, встановленні взаєморозуміння між народами і гуманістичному вихованні людини ХХІ ст. сприятиме посиленню їх значення як чинника формування сучасної культурної ідентичності. Кроком в цьому напрямі має стати дорожня карта до програми розвитку і збагачення української культури, де важливе місце займає актуалізація національної культурної спадщини. Пам'ятки культури і мистецтва цінуються й зберігаються, як на те заслуговують лише тоді, коли усе суспільство бачить в них цінності, які мають бути збережені для майбутніх поколінь [18].

Від початку 1990-х років в Україні поступово формується законодавча і нормативно-правова база, що врегульовує роль держави, спеціальних органів охорони культурної спадщини, владних органів регіонального рівня, землекористувачів, юридичних і фізичних осіб незалежно від форми власності, в якій перебувають об'єкти та пам'ятки історії і культури. З 2000 року була започаткована нова нормативно-правова основа функціонування сучасної пам'яткоохоронної структури державних та громадських органів і організацій з охорони культурної спадщини як чинника формування української ідентичності.

Проголошення незалежності України відкрило новий етап в історії охорони та збереження історико-культурної спадщини. В першу чергу зміни державної політики в даній сфері культури стосувалися світоглядних засад щодо критеріїв визначення об'єктів, які визначаються як пам'ятки культури та вносяться до охоронних реєстрів. Почалися процеси деідеологізації та декомунізації пам'яткоохоронної галузі.

Вже в перші роки незалежності органами охорони пам'яток були переглянуті існуючі реєстри об'єктів культурної спадщини. З них були виключені тисячі низькопробних тиражованих пам'ятників більшовицьких вождів, будинків та споруд, поява яких у державних реєстрах була викликана

виключно ідеологічною кон'юнктурою та партійними директивами. В основу пам'ятноохоронної роботи були покладені засади української державності та національного відродження, об'єктивної оцінки з цих позицій історичних подій та осіб, об'єктів архітектурної спадщини і монументального мистецтва спадщини як важливих складових формування української ідентичності [19].

Особливо актуального значення набула праця по виявленню, збереженню та упорядкуванню пам'ятних місць, пов'язаних з історією визвольних змагань українського народу, увічненням пам'яті жертв трагічних голодоморів 20-х – 30-х – 40-х років, кривавих сталінських репресій та тоталітарного радянського режиму. Велика увага приділена історії української церкви та культурного життя. Під охорону держави взяті пам'ятні місця, будинки і споруди, що відображають створення та діяльність Української центральної Ради, Генерального секретаріату, уряду УНР та Директорії, Української держави доби гетьманату П.Скоропадського.

У пам'ятках історії та культури увічнені імена М.Грушевського, С.Петлюри, В.Вінниченка, Є.Коновальця, А.Мельника, О.Шульгина, І.Огієнка, С.Бандери, О.Ольжича, О.Теліги та багатьох інших діячів, хто змагався за українську державність та ідентичність. Упорядковуються могили вояків Армії УНР та Українських Січових Стрільців, бійців Української повстанської армії, розшуковуються та вносяться до державних реєстрів місця їх формування, розташування штабів, таборів та бойових дій [20].

Отже, базуючись на демократичних нормах світового співтовариства, Україна докладает зусиль до виявлення та упорядкування на її території місць поховань іноземних воїнів, в тому числі жертв першої та другої світових війн, які відвойовували українську ідентичність.

За даними державного обліку пам'яток та об'єктів культурної спадщини, які фігурують в офіційних звітах органів державної статистики, станом на 1 січня 2015 р. в Україні налічувалося 123 664 пам'ятки з урахуванням внутрішньо-комплексних об'єктів. В тому числі археології – 59

282, історії – 45 575, монументального мистецтва – 2 434, архітектури і містобудування – 15 912, садово-паркового мистецтва – 326, ландшафтні – 69, науки і техніки – 66.

Окремо наводяться дані щодо об'єктів культурної спадщини як чинника формування української ідентичності, занесених до переліку щойно виявлених. Загалом таких об'єктів за даними статистики налічується 24 538 (з урахуванням внутрішньо комплексних), в тому числі археології – 15 225, історії – 4 845, монументального мистецтва – 1 112, архітектури та містобудування – 3 352, садово-паркового мистецтва – 3, науки і техніки – 1.

Відповідно, зведені дані за обома обліковими переліками виглядають наступним чином – загальна кількість нерухомих пам'яток та об'єктів культурної спадщини складає 148 202, в тому числі археології – 74 507, історії – 50 420, монументального мистецтва – 3576, архітектури і містобудування – 19 264, садово-паркового мистецтва – 329, ландшафтні – 69, науки і техніки – 67. При цьому зазначимо, що у державних статистичних звітах за 2014/15 рр. не враховані дані по АР Крим та м. Севастополю.

Станом на 2015 р. на базі найвизначніших архітектурно-містобудівних та історико-культурних комплексів було створено вже 63 державних історико-культурних та історико-архітектурних заповідники, 16 з них мали статус національних.

До Списку історичних населених місць України внесено 401 населений пункт. Крім того, в Україні є 1 399 історичних міст і селищ, понад 8 тис. сіл з цінною культурною спадщиною. Загалом фонд історичних будівель і споруд у цих населених пунктах перевищує 70 тис. об'єктів. На кінець 2017 р. в Україні на державному обліку перебувало 130 тис об'єктів нерухомої культурної спадщини [19].

Відбувається формування Державного реєстру нерухомих пам'яток України, що передбачено положеннями Закону України «Про охорону культурної спадщини» [21], а також Постановою Кабінету Міністрів України №1760 від 27 грудня 2001 р. «Про затвердження Порядку визначення

категорій пам'яток для занесення об'єктів культурної спадщини до Державного реєстру нерухомих пам'яток України» [22.].

Станом на 1 січня 2015 р. чисельність пам'яток, внесених до Державного реєстру складала 7550 об'єктів, в тому числі 891 за категорією національного значення та 6659 за категорією місцевого значення.

За видами пам'ятки культурної спадщини (як важлива складова формування української ідентичності), внесені до Державного реєстру, розподіляються наступним чином:

- *історії* – 2383 (331 національного значення, 2052 місцевого значення);
- *монументального мистецтва* – 199 (48 національного значення, 151 місцевого значення);
- *археології* – 2629 (434 національного значення, 2195 місцевого значення);
- *науки та техніки* – 41 (5 національного значення, 36 місцевого значення);
- *архітектури* – 2252 (66 національного значення, 2186 місцевого значення);
- *ландшафтні* – 5 (1 національного значення, 4 місцевого значення);
- *садово-паркового мистецтва* – 9 (всі місцевого значення);
- *містобудування* – 32 (6 національного значення, 26 місцевого значення) [23].

Пам'ятки національного значення внесені до Реєстру двома постановами Кабінету Міністрів України від 3 вересня 2009 р. № 928 «Про занесення об'єктів культурної спадщини національного значення до Державного реєстру нерухомих пам'яток України» (744 пам'ятки) [24] та від 10 жовтня 2012 р. № 929 «Про внесення об'єктів культурної спадщини національного значення до Державного реєстру нерухомих пам'яток України» (147 пам'яток) [25].

У 2017 році Міністерством культури України було вжито заходів для спрощення та розблокування наповнення Державного реєстру нерухомих

пам'яток. Упродовж року до нього занесені 15 пам'яток за категорією національного значення (Постанова Кабінету Міністрів України від 30 серпня 2017 р. № 659) та 1419 за категорією місцевого значення [26].

У 2018 р. постановою Кабінету Міністрів України від 25 січня 2018 р. № 32 до Державного реєстру нерухомих пам'яток України внесено 8 об'єктів культурної спадщини за категорією національного значення, а саме, це 4 об'єкти культурної спадщини у м. Києві:

1). Будинок музею древностей і мистецтв (вул. Грушевського, 6, нині Національний художній музей України), Будинок іподрому (вул. Михайла Омеляновича-Павленка, 9А), Кенаса караїмська (вул. Ярославів Вал, 7), Будинок, в якому мешкав видатний авіаконструктор І. Сікорський з родиною (вул. Ярославів Вал, 15б);

2). Будинок міської садиби ХІХ століття, де народилась О. П. Блаватська і жила династія Фадєєвих у місті Дніпро (вул. Князя Ярослава Мудрого, 11);

3). Будинок для спостереження за рухом по Дніпру (друга половина ХVІІІ століття) у м. Кременчук Полтавської області (вул. Гоголя, 2);

4). Будинок держпромисловості (ДЕРЖПРОМ) у місті Харкові (пл. Свободи, 5 А7, А9, А13) та Дозорна (оглядова) башта (1880—1890 роки) у селищі Веселе Херсонської області (вул. Свиридова, 6) [27].

Загалом в Державному реєстрі станом на 2018 р. перебуває 910 пам'яток національного значення.

На сьогодні в Україні нема єдиного закону, який би охоплював усі аспекти охорони культурної спадщини яка формує українську ідентичність, але є ціла низка законодавчих та нормативно-правових актів, які стосуються управління об'єктів, що мають окреме законодавче закріплення. Це нерухомі пам'ятки культури в цілому, археологічна, музейна, архівна, природна спадщина.

Пам'яткоохоронна діяльність регулюється нормативно-правовими актами різних галузей права, зокрема: *конституційного, цивільного,*

адміністративного, земельного та спеціального пам'яткоохоронного, що перебуває у процесі постійного реформування та узгодження. Повноцінне національне пам'яткоохоронне законодавство повільно формується як галузеве утворення. Стрижнем його є закони України «Про культуру» [28], «Про охорону культурної спадщини» [29], «Про охорону археологічної спадщини» [30], «Про основи містобудування» [31], «Про архітектурну діяльність» [32], «Про регулювання містобудівельної діяльності» [33].

Крім того, при ратифікації міжнародних актів Україна взяла на себе певні зобов'язання, які мають своє продовження в приведенні національного пам'яткоохоронного законодавства у відповідність до сучасного міжнародного права.

Найбільш фундаментальне значення для функціонування системи охорони пам'яток в Україні має саме закони України «Про охорону культурної спадщини» [29], який започаткував новий етап законодавчого регулювання питань збереження національної культурної спадщини та відродження української ідентичності.

У законі зафіксовано і дано визначення як окремим юридичним термінам так терміни як «культурна спадщина», «об'єкт культурної спадщини», «пам'ятка», а також вперше сформульовано на законодавчому рівні зміст таких ключових понять пам'яткоохоронної діяльності як «охорона культурної спадщини», «зони охорони пам'ятки», «історичне населене місце», «історичний ареал населеного місця», «традиційний характер середовища», «консервація», «реабілітація», «реставрація», «музеєфікація» пам'яток тощо.

Також, запроваджено дворівневу класифікацію об'єктів культурної спадщини: *за типами* (споруди (витвори), комплекси (ансамблі), визначні місця) та *за видами* (археологічні, історичні, монументального мистецтва, архітектури та містобудування, садовопаркового мистецтва, ландшафтні).

Серед найважливіших положень закону є законодавче забезпечення зобов'язань вищих органів виконавчої влади України щодо створення єдиної

вертикалі органів охорони культурної спадщини України на чолі з «центральним органом виконавчої влади у сфері охорони культурної спадщини» яка надасть можливість відродженню української ідентичності [19].

До Закону України «Про охорону культурної спадщини» протягом 2001-2017 рр. було внесено значну кількість змін і доповнень, спрямованих на уточнення та розширення термінологічної бази, нормативно-правового врегулювання актуальних питань управління охороною об'єктів культурної спадщини, їх обліку, вивчення та збереження як важливих складових формування української ідентичності.

Однією з найважливіших поправок стало уточнення терміну «пам'ятка»: *«пам'ятка культурної спадщини – об'єкт культурної спадщини, який занесено до Державного реєстру нерухомих пам'яток України, або об'єкт культурної спадщини, який взято на державний облік відповідно до законодавства, що діяло до набрання чинності цим Законом, до вирішення питання про включення (не включення) об'єкта культурної спадщини до Державного реєстру нерухомих пам'яток України»* [29].

Збереження, відтворення та охорона історичного середовища, охорона національного культурного надбання, в тому числі культурної спадщини як найважливіші пріоритети та завдання держави в сфері культури були підтверджені в Законі України «Про культуру» [28].

Також були схвалені нові законодавчі акти, які у тій чи іншій мірі були дотичні до справи охорони пам'яток та відродження української ідентичності – «Про землеустрій» [34], «Про державну експертизу землевпорядної документації» [35], «Про затвердження Загальнодержавної програми збереження та використання об'єктів культурної спадщини на 2004-2010 роки» [36], «Про тимчасову заборону приватизації пам'яток культурної спадщини» [37], «Про регулювання містобудівної діяльності» [38], або внесені достатньо суттєві зміни в раніше затверджені закони, зокрема, «Про архітектурну діяльність» [39], «Про основи містобудування» [40] та ін.

Управлінська діяльність у сфері охорони культурної спадщини в Україні здійснюється системою державних органів виконавчої влади, кожен з яких реалізує свою компетенцію на окремих напрямках своєї основної діяльності. Вищим державним органом виконавчої влади в Україні у сфері охорони культурної спадщини є Кабінет Міністрів України [19].

Відповідно до ст.5 Закону України «Про охорону культурної спадщини», уповноваженим органом визначено єдиний центральний орган виконавчої влади, який повинен забезпечувати виконання покладених на нього законом повноважень (Міністерство культури, Управління охорони культурної спадщини) [29].

Однак до напрацьованої чинної нормативної бази передбачається здійснення повноважень з питань управління та контролю за збереженням, функціонуванням об'єктів культурної спадщини також і іншими відомствами: щодо частини пам'яток архітектури, містобудування – Міністерство регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України [41]; над пам'ятками садово-паркового мистецтва, ландшафтними – Міністерство екології та природних ресурсів України [42]; контроль за використанням земель історико-культурного призначення – Міністерство аграрної політики та продовольства України [43] тощо.

Створивши спочатку Державну службу охорони культурної спадщини, яка згодом була ліквідована, а її функції покладені на Управління охорони культурної спадщини Міністерства культури України як урядового органу державного управління, Кабінет Міністрів України не сформував її чітку вертикаль і відповідні територіальні підрозділи, що ускладнило виконання пам'яткоохоронних функцій контролю на місцях.

Уряд лише рекомендував регіональним органам влади – обласним, районним, міським державним адміністраціям та органам місцевого самоврядування – погоджувати питання утворення відповідних місцевих органів охорони культурної спадщини, без надання їм централізованого фінансування.

Відсутність єдиного принципу формування органів охорони культурної спадщини у структурі місцевих державних адміністрацій не дозволяє на належному рівні здійснювати загальнодержавне управління у сфері охорони культурної спадщини, що позбавляє пам'яткоохоронну сферу організуючого впливу у регіонах, що призводить до занепаду української ідентичності.

Отже обмежена штатна кількість підрозділів, недостатня кваліфікація виконавців-службовців, мізерні обсяги фінансування практично унеможливають виконання на належному рівні управліннями культури всіх повноважень, передбачених чинним законодавством для відновлення втраченої української ідентичності [19].

За останні роки питання охорони та збереження національної культурної спадщини значною мірою загострилися. Головною причиною існуючих недоліків та проблем є тотальне недотримання діючого законодавства про охорону культурної спадщини в цілому, окремих законів, які стосуються різних її видів та типів.

Визначені міжнародними зобов'язаннями та внутрішнім законодавством України чинні норми не виконуються на різних щаблях виконавчої влади та органів місцевого самоврядування, церковними громадами.

Характерними стали відсутність належних системних заходів з проведення консервації, ремонту та реставрації історико-культурних об'єктів, безкарне доведення до важкого стану, руйнування та знесення пам'яток орендарями з наступним будівництвом на їх місці нових споруд, ігнорування і порушення вимог щодо охоронних зон пам'яток, зон регульованої забудови.

Масового характеру набули незаконні археологічні розкопки з метою розграбування археологічних пам'яток та скарбошукацтво за допомогою найсучаснішого обладнання як нелегальні професійні види діяльності.

Органи охорони пам'яток не виконують свою місію та свої функції, в багатьох випадках фактично є частиною системи хронічних порушень

пам'яткоохоронного законодавства через або пасивність та не реагування на порушення або й прямої участі в них через видачу незаконних дозволів та офіційних висновків, які суперечать діючим нормам, невмотивовані виключення пам'яток із державних реєстрів.

Значної шкоди державі завдають некваліфіковані реставрації та ремонти пам'яток, що проводяться не ліцензованими на ці роботи структурами. Органи прокуратури, які мають здійснювати нагляд за дотриманням пам'яткоохоронного законодавства та діяти на випередження, запобігаючи порушенням, нерідко фактично самоусуваються від цієї функції [19].

Значна кількість невирішених проблем пов'язано із станом збереження пам'яток археології. Викликає занепокоєння те, що внаслідок недостатнього контролю з боку державних органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування мають місце факти порушення пам'яткоохоронного законодавства.

Під час будівельних і сільськогосподарських робіт допускається руйнування та розорювання унікальних давніх поселень, зокрема трипільської культури, курганів скіфо-сарматського періоду, пам'яток археології козацької доби (у тому числі козацьких могил).

Також, фіксується багато випадків знищення пам'яток археології будівельними організаціями, які виконують державні замовлення. Сотні пам'яток руйнуються і пошкоджуються під час будівництва оптико-волоконного зв'язку, місцевих газонафтопроводів, ліній високовольтних електропередач.

Серед характерних порушень законодавства про охорону пам'яток та археологічної спадщини місцевими органами влади експерти вказують на наступні - не укладаються охоронні договори, не проводиться належним чином виявлення та облік об'єктів археологічної культурної спадщини, не надаються розпорядження та приписи щодо охорони пам'яток, масовими є факти передачі у приватну власність земель, на яких розташовані пам'ятки

історії та культури, які занесені до Державного реєстру пам'яток історії та культури.

У регіонах процвітають грабіжницькі розкопки, що завдає непоправних збитків археологічній спадщині країни у відродженні української ідентичності. Ці несанкціоновані розкопки досягли загрозливого рівня. А вилучення об'єктів археологічної спадщини під час приватизації землі в останні роки набуло масового характеру через бездіяльність місцевих органів виконавчої влади у сфері охорони культурної спадщини та відсутність у їх складі достатньої кількості кваліфікованих фахівців-археологів [19].

Як наслідок існуючих проблем із збереженням археологічної спадщини, за даними експертів в Україні щорічно зникають щонайменше до 500 пам'яток археології, що є непоправними втратами для національної культурної спадщини. І ця цифра може бути занадто оптимістичною. Адже дотепер існують суттєві розходження в оцінках загальної чисельності пам'яток археології, які реально можуть перебувати на території України і даними їх державного обліку.

Як зазначалося вище, на державному обліку перебуває 72064 пам'яток археології, тоді як за оцінками фахівців Інституту археології НАН України, в Україні знаходиться щонайменше близько 160 тис. об'єктів археологічної спадщини [44].

Ще однією з головних проблем здійснення охорони нерухомої культурної спадщини як важливої складової української ідентичності лишається низька культура представників підприємницьких структур-забудовників та місцевих органів влади, для яких суто прагматичні завдання отримання максимального прибутку від будівельних проектів повністю нівелює необхідність усвідомлення суспільного значення потреби збереження історико-культурного середовища в цілому та окремих об'єктів старовини, які його формують.

Серед ключових недоліків існуючої практики охорони пам'яток є значне зменшення впливу громадськості на питання збереження об'єктів

культурної спадщини, яка фактично усунута від реального контролю за діями державних структур та впливу на ухвалення ключових рішень, особливо на місцевому рівні. Існує об'єктивна потреба посилення статусу громадських організацій у сфері охорони пам'яток у законодавстві України. В тому числі існує потреба у відновленні повноважень Українського товариства охорони пам'яток історії та культури в сфері контролю за дотриманням пам'яткоохоронного законодавства та ініціюванні відповідних охоронних заходів.

Сьогодні в Україні виявилися недостатньо захищеними пам'ятки культури, внесені до Списку всесвітньої спадщини ЮНЕСКО. Зокрема, широкий суспільний резонанс викликали питання будівництва в охоронній зоні Національного історико-культурного заповідника «Софія Київська», що не лише спотворило історично-сформований вигляд міського середовища навколо визначної пам'ятки культури, але й загрожувало збереженню об'єктів, розташованих на її території. Тож це питання потребує додаткового регулювання в законодавстві України.

В середині 90-х років XX ст. в Україні була започаткована Програма відновлення визначних пам'яток історії та культури, які були втрачені за різних історичних обставин. В рамках цієї програми були втілені в життя резонансні та суспільно значимі проекти відновлення Михайлівського Золотоверхого собору, Успенського собору Києво-Печерської лаври, церкви Богородиці Пирогощі, пам'ятника княгині Ользі в Києві, Володимирського собору у Севастополі та ін. Однак згодом програму було скасовано і в останнє десятиріччя подібних масштабних робіт по відновленню втрачених пам'яток культури особливого значення не проводилося [45].

Складовою частиною заходів з охорони та популяризації в Україні та світі національної культурної спадщини є «Звід пам'яток історії та культури України» – фундаментальне енциклопедичне науково-довідкове видання про всі відомі на її території нерухомі пам'ятки – археології, історії, архітектури, містобудування, монументального мистецтва, науки і техніки, що мають

історичну, наукову або художню цінність у формуванні української ідентичності. Це один з наймасштабніших проектів з вивчення й дослідження нерухомих пам'яток історії та культури України, в якому об'єдналися зусилля державних установ, громадських організацій, великого загалу пам'яткоохоронців України [46].

У незалежній Україні питанням підготовки Зводу пам'яток надається важливе значення. Уряд України ухвалив Постанову Кабінету Міністрів України від 14 березня 1992 р. № 131 «Про додаткові заходи щодо забезпечення видання томів «Зводу пам'яток історії та культури України», [47] яка зобов'язала місцеві органи влади і відповідні наукові установи активізувати роботу над виданням і випуском томів Зводу. Позитивну роль у роботі по виконанню цього проекту відіграли Укази Президентів України «Про забезпечення підготовки і випуску багатотомного енциклопедичного видання «Звід пам'яток історії та культури України» від 11 грудня 2000 р. № 1328/2000 [48] та «Про додаткові заходи з підготовки і випуску багатотомного енциклопедичного видання «Звід пам'яток історії та культури України» від 28 листопада 2007 р. №1156/2007 [49].

Ще однією актуальною проблемою охорони пам'яток в Україні є збереження культових споруд - пам'яток архітектури, переданих у користування релігійним громадам.

За роки незалежності України релігійним організаціям було повернуто 3,6 тисячі храмів і понад 10 тисяч предметів культового та церковного вжитку, а кількість культових будівель і пристосованих приміщень, якими користуються церкви, збільшилася з 9 449 до 18634, або на 92,7 %. В тому числі, з 13,2 тисячі храмів, які нині перебувають у власності чи користуванні релігійних організацій, 3845 (29,2 %) є пам'ятками архітектури.

За даними Міністерства культури України за 2013 р., із 79 будівель та споруд, які були передані в безоплатне користування Свято-Успенській Києво-Печерській Лаврі, 64 – це пам'ятки архітектури національного та місцевого значення, 15 будівель та споруд належать до фонові за будови. На

58 пам'яток архітектури була наявна облікова документація, ще на 6 пам'яток – облікова документація тільки готувалася [50].

Великою проблемою для збереження національної культурної спадщини та відродження української ідентичності стала масова фізична загибель переданих релігійним громадам культових пам'яток архітектури внаслідок пожеж.

За 1991-2013 рр. на Львівщині було 90 пожеж в церквах, в яких вщент згоріло 38 дерев'яних храмів.

За 1991-2011 рр. на Івано-Франківщині згоріло 19 дерев'яних церков. Загалом по Україні лише в період 2000-2006 рр. згоріли 164 церкви. В тому числі 2000 р. - 21 церква, 2001 р. – 23, 2002 р. – 28, 2003 р. – 22, 2004 р. – 22, 2005 р. – 19, 2006 р. – 29. Усього в Україні з 1991 р. згоріло та було розібрано приблизно 200 старовинних церков.

Ця ситуація потребує особливої уваги з боку держави. Доцільним є розробка довготермінової програми з системної роботи по переведенню найбільш цінних культових споруд в режим заповідного збереження включно з можливим перенесенням до відповідних заповідників або забезпечення їх заповідного статусу на місці [19].

Ситуація, що склалася навколо Автономної Республіки Крим та м. Севастополя у зв'язку з їх окупацією та анексією Російською Федерацією у 2014 р. гостро поставила питання щодо долі об'єктів культурної спадщини, культурних цінностей та збереження української ідентичності загалом, що перебувають на їх території.

Станом на 2013 р. на території Автономної Республіки Крим діяли 35 музейних установи різного типу. В Криму налічувалося 928 177 предметів державної частини Музейного фонду України. В м. Севастополі працювало 5 музейних установ, зберігалось 322 406 музейних предмети державної частини Музейного фонду України [52].

На території автономії перебувало також понад 300 громадських та відомчих музеїв, 3772 пам'ятки історії, археології, архітектури та

містобудування, монументального мистецтва, що відносяться до різних історичних епох та цивілізацій. Враховуючи, що велика кількість пам'яток кваліфікується як комплекси чи ансамблі, які включають в себе цілу низку конкретних об'єктів культурної спадщини, загальна чисельність пам'яток культури Криму сягала 8693. В тому числі археології – 2037 (5106), історії – 962 (2582), монументального мистецтва – 260, архітектури та містобудування – 512 (61), науки та техніки – 1 [19, 51].

У 2015 році, наприклад, з метою експонування до Російської Федерації були передані предмети з фондів Східно-Кримського історико-культурного музею заповідника, знайдені під час розкопок археологічних експедицій російського Державного Ермітажу у Санкт-Петербурзі. 2016 року для експозиції «Іван Айвазовський. До 200-річчя з дня народження» Державній Третьяковській галереї (м. Москва) надані 38 художніх творів (10 картин і 28 малюнків) з колекції Національної картинної галереї імені І.К.Айвазовського (м. Феодосія, АР Крим). Із загальнодоступних засобів масової інформації відомо, що після завершення вказаної виставки у Державній Третьяковській галереї твори до Криму не повернулись, а перевезені до російського музею у Санкт-Петербург. І це лише підтверджені випадки. А скільки таких, про які не відомо?.. [52].

Відповідно до законодавства України власником вивезених у Російську Федерацію художніх творів, меморіальних речей є держава Україна, а не її адміністративно-територіальна одиниця Автономна Республіка Крим. Але станом на сьогодні жодних звернень стосовно отримання дозволу на проведення археологічних розвідок чи передачу музейних фондів для експозиції Міністерство культури України не отримувало [52].

В межах адміністративної території м. Севастополя знаходяться 2063 об'єкта культурної спадщини. В тому числі унікальний Національний заповідник «Херсонес Таврійський», включений за поданням України до Списку Всесвітньої культурної спадщини ЮНЕСКО. Дії російської окупаційної влади створюють пряму загрозу комплексу заповідника [19].

Сьогодні на території Криму загалом перебуває 1 об'єкт від України із Списку всесвітньої спадщини ЮНЕСКО та 5 об'єктів, внесених від України до попереднього списку - кандидатів до Списку всесвітньої спадщини.

У Списку всесвітньої спадщини перебуває:

1. Стародавнє місто Херсонес Таврійський та його Хора у Севастополі (2013 р.).

У попередньому списку включено такі об'єкти: 1. Бахчисарайський палац кримських ханів (2003 р.),

2. Комплекс оборонних пам'яток Судака 6-16 ст. (2007 р.),

3. Торгівельні поселення і укріплення Генуезьких торговельних шляхів. Від Середземномор'я у Чорне море (2010 р.),

4. Культурний ландшафт «печерних міст» Кримської Готії (2012 р.),

5. Історичне середовище столиці кримських ханів у Бахчисараї (2012 р.) [19].

Російська окупаційна влада створює пряму загрозу цим визначним об'єктам культурної спадщини, які відіграють основну квінтесенцію у формуванні української ідентичності. Особливо великої шкоди археологічній спадщині Криму завдається під час будівництва Керченського мосту та транскримської автомобільної траси «Таврида». При цьому, за визнанням самих російських археологів, залучених до робіт, пам'ятки археології "досліджуються під знесення", тобто будуть втрачені назавжди.

Про масштаби незаконних розкопок може свідчити наступний факт: лише протягом одного року - з 1 травня 2016 по 1 травня 2017 р. в Криму було знайдено 7592 цінних артефакти. Слід зазначити, що в зонах будівництва на територіях військових об'єктів в Криму жодного контролю не ведеться, що призводить до загибелі унікальних античних пам'яток культури.

За таких умов актуальним завданням є забезпечити міжнародний моніторинг стану збереження об'єктів культурної спадщини в Криму і Севастополі. Також існує потреба пошуку шляхів заборони на несанкціоновані урядом України археологічні розкопки в Криму та

Севастополі, зміни та переробки об'єктів архітектури та історії, що є пам'ятками культури.

Станом на 2013 р. на території Донецької області на державному обліку перебувало 4144 пам'ятки культури. В тому числі археології - 1956, історії - 2008, монументального мистецтва - 32, містобудування та архітектури - 148.

У Луганській області на державному обліку було 6317 об'єктів. В тому числі археології - 5014, історії - 919, монументального мистецтва - 38, архітектури і містобудування - 338, садово-паркового мистецтва - 8.

Додатково слід зазначити, що на території Донецької області до 2014 р. працювало 59 державних музеїв, із них лише 30 (разом з філіями) і історико-культурний заповідник у м. Святогірську перебувають на контрольованій території. У Луганській області нараховувалося 34 державних музеїв з них лише 14 перебувають на контрольованій території. Доля визначних культурних цінностей на непідконтрольних територіях залишається невідомою [19].

Таким чином, в сучасній Україні політика збереження культурної спадщини як головного чинника у формуванні української ідентичності не набула ще сталого розвитку, бо є випадки руйнування заповідних територій, недофінансування проектів реставрації пам'яток історії та культури й підтримки у належному стані діяльності установ культури. Це загрожує втратою багатьох пластів культурної спадщини, руйнуванням культурного і природного середовища людини, а також формування української ідентичності.

Збереження культурної спадщини як одного з головних чинників формування української національної ідентичності, невід'ємної складової всесвітнього культурного доробку людства є обов'язком держави та громадськості, відповідальністю перед прийдешніми поколіннями.

Тяглість історичного розвитку України в загальноєвропейському контексті може забезпечити лише збереження історичної пам'яті поколінь.

Саме культурна спадщина народу є тим минулим, без якого немає майбутнього.

З метою відновлення повноцінного контролю держави над процесами в сфері охорони та збереження культурної спадщини як потужної складової у формуванні української ідентичності, необхідно вжити відповідних заходів, а саме:

1. Утворення єдиної ефективної системи взаємодії державних та наукових установ, громадських організацій, значне збільшення фінансування, розробка науково обґрунтованих програм, практичних заходів, створення системи спеціалізованої підготовки висококваліфікованих кадрів пам'яткоохоронної сфери.

2. В умовах децентралізації на рівні рішень уряду (або внести зміни до законодавства) забезпечити створення при органах місцевого самоврядування єдиної системи центрів дослідження і обліку об'єктів культурної спадщини при відповідних місцевих органах охорони культурної спадщини на рівні областей та великих міст (визначити окремо), в яких зосереджено значну кількість об'єктів культурної спадщини.

3. Здійснити інвентаризацію усіх зобов'язань України щодо рекомендацій ЮНЕСКО по збереженню об'єктів, включених у Список всесвітньої культурної спадщини ЮНЕСКО і домогтися їх виконання в безумовному порядку.

4. Розробити концепцію Загальнодержавної програми охорони культурної спадщини, яка повинна мати системний характер і відображувати усі складові охорони культурної спадщини України – тобто завдання з їх виявлення, наукового обстеження та вивчення, класифікації, державної реєстрації, робіт по консервації та реставрації, музеєфікації, заходів з належного утримання та використання пам'яток.

5. Запровадити паспортизацію та грошову оцінки нерухомих пам'яток культури, залучення недержавних коштів на виконання реставраційно-ремонтних робіт і утримання пам'яток, комплексного їх збереження.

6. Видання томів «Зводу пам'яток історії та культури України», як важливого фактору виявлення, наукового дослідження, збереження, введення в широкий інформаційний обіг та використання об'єктів культурної спадщини.

7. Запровадити Державну програму щодо заходів по збереженню старовинних дерев'яних церков України.

8. Забезпечити міжнародний моніторинг стану збереження об'єктів культурної спадщини в анексованому Російською Федерацією Криму і Севастополі..

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Про охорону культурної спадщини : Закон України від 03.08.2017 № 1805-14 [Електронний ресурс] // Верховна Рада України / Законодавство України : сайт. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1805-14>.

2. Денисенко Г. Культурна спадщина України у формуванні історичної пам'яті народу / Г. Денисенко, О. Денисенко [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://history.org.ua/JournALL/kraj/kraj_2014_1/19.pdf.

3. Пам'яткознавство: правова охорона культурних надбань: зб. док. // Упоряд.: Л.В. Прибега (кер. проекту) [та ін.]. – К., 2009. – С. 220–299.

4. 2018 – Рік охорони культурної спадщини в Україні [Електронний ресурс] // Урядовий кур'єр : сайт. – Режим доступу: <https://ukurier.gov.ua/uk/news/2018-rik-ohoroni-kulturnoyi-v-ukrayini/>.

5. Європейський та український рік культурної спадщини // Креативна Європа : сайт. – Режим доступу: <http://creativeeurope.in.ua/uk/node/176>.

6. Конвенція про охорону підводної культурної спадщини [Електронний ресурс] сайт. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_c52.

7. Про приєднання України до Конвенції про охорону нематеріальної культурної спадщини : Закон України від 06.03.2008 № 132 [Електронний ресурс] // Верховна Рада України / Законодавство України : сайт. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/132-17>.

8. Конвенція про охорону всесвітньої культурної і природної спадщини [Електронний ресурс] : сайт. – Режим доступу <http://zakon.rada.gov.ua/laws/w>
9. Чиркова М. Ю. Участь архівів у державній політиці пам'яті. Електронний ресурс. – Режим доступу: <file:///C:/Users/1/Downloads/Nvamuvl>.
10. Історична пам'ять як поле змагань за ідентичність: матеріали «круглого столу», 22 квіт. 2008 р. / За заг. ред. Ю.О.Зерній. – К.: НІСД, 2008. – 68 с.
11. Матяш І. Архівознавство: методологічні засади та історія розвитку. Київ: Вид. дім “Києво-Могилянська академія”, 2012. С. 60–74.
12. Маринова С.И. Сайт «Архивы Марий Эл» как инструмент в пропаганде и популяризации архивных документов, эффективного взаимодействия архивистов с обществом. – Режим доступу: http://www.rusarchives.ru/evants/conferences/archival/archival_sites_tnova.shtml.
13. Визначення терміну «архів» та етимологію його походження див.: Архівознавство: Підруч. для студ. вищ. навч. закладів України/редкол.: Я. С. Калакура (гол. ред.) [та ін.]. Київ, 1998
14. Нариси історії архівної справи в Україні/ За заг. ред. І.Матяш та К.Климової. – К.: Видавн. дім «КМ Академія», 2002. – 612 с.
15. Мазурик З. Музеї сьогодні – європейські тенденції та українські виклики; українська музейна спільнота [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://museum.ridne.net/node/10>.
16. Лорд Б. Менеджмент в музейном деле: учебн. пособие / Б. Лорд. М. : Логос, 2005. – 255 с.
17. Тіммер Д. Інтерактивні програми і робота з предметами // Музей: менеджмент і освітня діяльність. – Львів: Літопис, 2009. – 207 с/
18. Музей. Образование. Культура. Процессы интеграции. – М., 2008. – 423 с.
19. Кот С. І. Про стан збереження культурної спадщини України: Інформаційно-аналітичні матеріали до парламентських слухань «Стан, проблеми та перспективи охорони культурної спадщини в Україні» 18 квітня

2018 р. / Відп. ред. В. М. Даниленко. НАН України. Інститут історії України, Центр досліджень історико-культурної спадщини України. – К.: Інститут історії України. – 43 с.

20. Ліньова Є.А. Стан та перспективи розвитку охорони культурної спадщини України //Міжнародний досвід охорони культурної спадщини та пам'яткоохоронне законодавство України. – К., 2002. – С. 12–13.

21. Про охорону культурної спадщини : Закон України від 03.08.2017 № 1805-14 [Електронний ресурс] // Верховна Рада України / Законодавство України : сайт. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1805-14>

22. Постановою Кабінету Міністрів України №1760 від 27 грудня 2001 р. «Про затвердження Порядку визначення категорій пам'яток для занесення об'єктів культурної спадщини до Державного реєстру нерухомих пам'яток України» Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1760-2001-п>.

23. Правове регулювання охорони історико-культурної спадщини //Культура в законі. Стан та проблеми правового регулювання культури в Україні. За редакцією Гриценка О. – К., 2012. – С. 99-105.

24. Постанова постановами Кабінету Міністрів України від 3 вересня 2009 р. № 928 «Про занесення об'єктів культурної спадщини національного значення до Державного реєстру нерухомих пам'яток України» Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/928-2009-п>

25. Постанова постановами Кабінету Міністрів України від 10 жовтня 2012 р № 929 «Про внесення об'єктів культурної спадщини національного значення до Державного реєстру нерухомих пам'яток України» Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/929-2012-п>.

26. Постанова Кабінету Міністрів України від 30 серпня 2017 р. № 659 «Про внесення об'єктів культурної спадщини національного значення до Державного реєстру нерухомих пам'яток України» Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/659-2017-п>.

27. Постанова Кабінету Міністрів України від 25 січня 2018 р. № 32 «Про внесення об'єктів культурної спадщини національного значення до

Державного реєстру нерухомих пам'яток України». Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/32-2018-п>.

28. Закон України Про культуру. [Електронний ресурс] // Верховна Рада України / Законодавство України : сайт. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2778-17>

29. Про охорону культурної спадщини : Закон України від 03.08.2017 № 1805-14 [Електронний ресурс] // Верховна Рада України / Законодавство України : сайт. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1805-14>

30. Закон України Про охорону археологічної спадщини [Електронний ресурс] // Верховна Рада України / Законодавство України : сайт. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1626-15>

31. Закон України Про основи містобудування [Електронний ресурс] // Верховна Рада України / Законодавство України : сайт. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2780-12>

32. Закон України Про архітектурну діяльність [Електронний ресурс] // Верховна Рада України / Законодавство України : сайт. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/687-14>

33. Закон України Про регулювання містобудівельної діяльності [Електронний ресурс] // Верховна Рада України / Законодавство України : сайт. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3038-17>.

34. Закон України Про землеустрій [Електронний ресурс] // Верховна Рада України / Законодавство України : сайт. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/858-15>

35. Закон України Про державну експертизу землевпорядної документації [Електронний ресурс] // Верховна Рада України / Законодавство України : сайт. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1808-15>

36. Закон України «Про затвердження загальнодержавної програми збереження та використання об'єктів культурної спадщини на 2004–2010 роки»//Правова охорона культурної спадщини. Нормативна база: 36. документів. – К., 2006.

37. Закон України Про тимчасову заборону приватизації пам'яток культурної спадщини [Електронний ресурс] // Верховна Рада України / Законодавство України : сайт. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2391-15>

38. Закон України Про регулювання містобудівної діяльності [Електронний ресурс] // Верховна Рада України / Законодавство України : сайт. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3038-17>

39. Закон України Про архітектурну діяльність [Електронний ресурс] // Верховна Рада України / Законодавство України : сайт. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/687-14>

40. Закон України Про основи містобудування [Електронний ресурс] // Верховна Рада України / Законодавство України : сайт. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2780-12>.

41. Міністерство регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України : сайт. – Режим доступу: <https://www.kmu.gov.ua/ua/catalog/ministerstvo-regionalnogo-rozvitku-vnitstva>

42. Міністерство екології та природних ресурсів України: сайт. – Режим доступу: <https://menr.gov.ua>

43. Міністерство аграрної політики та продовольства України: сайт. – Режим доступу: <http://minagro.gov.ua>.

44. Козак Д.Н. Стан та перспективи охорони і дослідження археологічної спадщини в Україні //Матеріали спільного засідання Головної ради Українського товариства охорони пам'яток історії та культури і вченої ради Інституту археології НАН України. – К., 2009. – С. 1–2.

45. Постанова Кабінету Міністрів України від 23 квітня 1999 р. № 700 Про Програму відновлення визначних пам'яток історії та культури сайт. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/700-99-п>

46. Культурна спадщина в контексті «Зводу пам'яток історії та культури України» / С. І. Кот (відповід. ред.), Г. Г. Денисенко, Івакін Г.Ю., Т. І. Катаргіна, Н. Г. Ковпаненко, П. І. Скрипник, В. І. Тимофієнко, О. М.

Титова, Л. Д. Федорова [Електронний ресурс]. – Київ : Інститут історії України, 2015. – 486 с. – Режим доступу: <http://history.org.ua/LiberUA/978-966-02-7701-4/978-966-02-7701-4.pdf>.

47. Постанова Кабінету Міністрів України від 14 березня 1992 р. № 131 «Про додаткові заходи щодо забезпечення видання томів «Зводу пам'яток історії та культури України» Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show>

48. Указ Президентів України «Про забезпечення підготовки і випуску багатотомного енциклопедичного видання «Звід пам'яток історії та культури України» від 11 грудня 2000 р. № 1328/2000 Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1328/2000>

49. Укази Президентів України «Про додаткові заходи з підготовки і випуску багатотомного енциклопедичного видання «Звід пам'яток історії та культури України» від 28 листопада 2007 р. №1156/2007 Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1156/2007>

50. Міністерство культури України: сайт. – Режим доступу: <http://mincult.kmu.gov.ua/control>

51. Матеріали до багатотомного «зводу пам'яток історії та культури України» м. Севастополь. – К., 2014. – С. 3.

52. Культурна спадщина: анексована, втрачена, розкрадена. О.Шуткевич, щоденна всеукраїнська газета «День» № 197 (5285), четвер 1 листопада 2018 р. – С. 10.

Етнічна ідентичність та етнополітика держави

Важливою складовою соціальної ідентичності є етнічна ідентичність. В умовах сучасних модернізаційних перетворень, радикальних суспільних змін суттєво посилився інтерес до проблем етнічного, особливо до тих, що стосуються етнічного відродження (ethnic revival), його різноманітних аспектів, серед яких пріоритетне місце посідає етнічна ідентичність.

Існує низка чинників, які актуалізували дослідження проблем етнічної

ідентичності. До них слід віднести: по-перше, поглиблення процесів глобалізації, що обумовили динамічні зміни в системі суспільних, зокрема етнонаціональних відносин, етнічний ренесанс; по-друге, зростання ролі в суспільному житті загальнолюдської цінності етнічного, духовної етнічної культури, етнічної самосвідомості та етнічної моралі, етнічного знання; по-третє, посилення соціального потенціалу етнічних спільнот в міжетнічній інтеграції та консолідації суспільства, зміцненні внутрішньоетнічної єдності; по-четверте, зростання усвідомлення людиною соціоетнічної, соціокультурної неповторності, етнічної своєрідності етносоціального буття, покликаною збагатити її духовний світ; по-п'яте, активізація міжетнічних, конфліктів, сепаратистських настроїв та рухів, етноцентричних тенденцій, експансіоністських устремлінь, етнічної взаємоантипатії, зростання спроб довести винятковість «своєї» етності; по-шосте, прагнення багатьох національних пострадянських та постсоціалістичних держав повернутися до витоків своєї етнічної та національної ідентичності, відродженої етнічної пам'яті. 3. Бжезінський досить слушно зазначав, що великий провал комунізму з його класовою парадигмою вкрай актуалізував етнічність як єдиний остаточний чинник соціальної ідентифікації особи.

Постає низка важливих питань, пов'язаних з етнічною ідентичністю, зокрема: що означає етнічність, яке значення для людини має етнічна належність й які поведінкові орієнтації та стратегії з нею пов'язані; що являє собою той чи інший етнос, до якого індивід належить; що входить в поняття «етнічна особливість особистості»; яка сутність етнічної ідентичності; яким чином людина себе етнічно ідентифікує; як співвідносяться етнічна та національна ідентичності; які особливості формування етнічної ідентичності в сучасних умовах та багато інших.

У розумінні різноманітних етнічних та національних процесів, пов'язаних з формуванням етнічної ідентичності, насамперед таких феноменів як етнічність, етнос, етнічна спільнота, етногенез тощо, сформувались декілька концептуальних підходів (концепцій, шкіл), які

розглядають названі феномени з різних сторін.

Перший напрям складають наукові роботи, результати яких заклали фундамент розуміння механізмів формування та розвитку етнічного, етнічної ідентичності, які були кваліфіковані як примордіалістський підхід (або об'єктивістський). Примордіалізм (від англ. primordial - первісний, первозданний, споконвічний; (цей термін у науковий обіг ввів у 1957 році американський соціолог Е. Шилз) - теорія, прибічники якої вважають, що етноси існували завжди, етнічність запрограмована генетично, в її основі лежить кровна спорідненість, спільне походження, споконвічна територія, мова, культура тощо. Примордіалісти розглядають етнічність як спільність з об'єктивними характеристиками приналежності: територія, мова, расовий тип, релігія, психічний склад, світогляд і ін. (Г.Айзекс, М.Вебер, К. Гірц, С. Грінберг, У. Коннор, Е Сміт, Е.Шилз та інші).

Проведений науковцями [1, с. 104] аналіз робіт засновників і прихильників примордіалістського підходу, дає підстави стверджувати, що вони намагаються довести, що:

1) початковими, вихідними "клітинками, цеглинками існуючих етнічностей є прадавні кровно-родинні спільноти";

2) етнічні особливості мають "природжений характер" і передаються із покоління у покоління;

3) "етнічні узи є найважливішими за будь-які інші узи" і етнічна ідентичність є головною серед всіх інших ідентичностей;

4) етнічна ідентичність є успадкованою і задовольняє "глибинні природні людські потреби";

5) етнічність - це споконвічний, природний, реальний, стабільний і загалом позитивний феномен, в основі якого лежить спільне походження.

Одним із найвідоміших вчених-примордіалістів британський теоретик етнічності Е. Сміт називає шість головних атрибутів етнічної спільноти, її ідентичності: 1) групова власна назва; 2) міф про спільних предків; 3) спільна історична пам'ять; 4) один або більше диференційних елементів

спільної культури; 5) зв'язок із конкретним «рідним краєм»; 6) чуття солідарності у значної частини населення. Що більшою мірою даному населенню властиві ці атрибути (і що більше цих атрибутів властиві тому населенню), то ближче воно підступає до ідеального типу етнічної спільноти. Де є такий комплекс елементів, перед нами вочевидь постає спільнота з історичною культурою і чуттям спільної ідентичності [2, с. 30].

Другий напрям дослідження складають праці, які сформували основи іншого підходу, який кваліфікували як конструктивістський підхід (або суб'єктивістський). Конструктивізм - теорія, прибічники якої вважають, що етнічність – це не об'єктивна, а сконструйована, реальність, оскільки характеризується мінливістю та ситуативністю, що дало можливість твердити про штучність конструювання етнічної ідентичності, заперечувати або ігнорувати етнічність як об'єктивне явище. (Б. Андерсон, Ф. Барт, П.Брасс, Р. Е. Геллнер, Е. Гобсбаум, В.Соллорс та інші). Прибічники цього підходу вважають, що етнос є результат особливих зусиль, створюється суб'єктивно. Засновниками конструктивізму є норвезький соціальний антрополог Ф. Барт та американський політолог Б. Андерсон. Так Б. Андерсон, на відміну від Е.Сміта, наголошує на уявності такого поняття як «нація», адже воно є сконструйованим невеликою групою людей – елітою. «Вона (нація) є уявною тому, – пише Андерсон, – що представники навіть найменшої нації ніколи не будуть знайомі з більшістю своїх співвітчизників по нації, не зустрінуть їх чи навіть не почують про них, в той час, як в уяві кожного з них живе образ їхньої спільності».

Основними теоретичними положеннями конструктивізму, на думку науковців [1, с. 104-105], є наступні:

- 1) етнічність є винайденим, уявним, вигаданим феноменом, оскільки "її члени не можуть бути знайомі особисто чи навіть чути один про одного";
- 2) етнічність має мінливий характер, оскільки може і посилюватись, і послаблюватись, і завмирати, і відроджуватись;
- 3) етнічність має придбаний і ситуаційний характер, оскільки люди

можуть, залежно від ситуації, приховувати чи демонструвати свою етнічність, а при потребі й змінювати її;

4) етнічність є чимось похідним від соціального, породженням процесу модернізації, реакцією на процеси глобалізації, універсализації та стандартизації;

5) етнічна ідентичність є лише однією із багатьох ідентичностей, притаманних людині.

В. Арбеніна зазначає, що “не можна погодитись з уявленням "примордіалістів" про етнічність як про характеристику постійну та незмінну, споконвічно задану самим фактом походження індивіда, його родовими коріннями” [3, с. 65]. Однак, з іншого боку, виходом із згаданої системної кризи не може бути й механічне запозичення суб'єктивістських підходів. Насправді, слушно підкреслює В. Арбеніна, реальністю є “об'єктивно-суб'єктивна природа етнічності. З одного боку, етнічність – це об'єктивно задана характеристика культурно – генетичної приналежності особистості. З іншого боку, вона відбиває ступінь готовності особистості ідентифікувати себе з групою своєї приналежності, що виражається в почутті приналежності, глибині цього почуття. Звідси – і різні рівні, типи етнічності, різний ступінь її суб'єктивної значущості” [3, с. 66].

Погоджуючись із багатьма положеннями зазначених напрямів, О. Картунов вважає, що жодна з них, взята окремо, не дає повного й всебічного уявлення про сутність і характер етнічності як основу етнічної ідентичності. На його думку, обом напрямам (школам) притаманний певний редуccionізм: першій - біологічний, а другій - соціологічний. В дійсності етнічність є більш складним і багатовимірним феноменом. Вона водночас є і довічною, природною, стабільною і модерною, мінливою, вигаданою. І, на думку автора, абсолютно правий був П.Ван Ден Берг, коли підкреслював, що "етнічність є як примордіальною, так і ситуаційною" [курсив автора, 1, с. 105].

У науковій літературі існує багато точок зору на сутність етнічної

ідентичності. Серед різноманітних визначень науковцями етнічної ідентичності найбільш розповсюдженими є наступні. Етнічна ідентичність - одна з форм самосвідомості індивіда чи групи людей, що ґрунтується на усвідомленні та відчутті ними своєї належності до певної етнічної спільноти. Етнічна ідентичність це – “результат емоційно-когнітивного процесу усвідомлення етнічної належності, ототожнення індивідом себе з представниками свого етносу і відокремлення від інших етносів, а також глибоке особистісно значуще переживання своєї етнічної належності” [4, с. 351-352]. Етнічна ідентичність - це віднесення себе індивідом до конкретного етносу на основі позитивної оцінки його культури, що сприяє закріпленню етнічної самосвідомості групи та збереженню її цілісності як етнокультурного організму. Етнічна ідентичність – співвіднесення себе з тією чи іншою етнічною спільнотою або якісними етнокультурними характеристиками, властивостями для цієї спільноти. Етнічна ідентичність - це сприйняття індивідом себе як представника уявної етнічної спільноти, що ґрунтується на єдності території проживання, історії, ціннісних орієнтацій, соціокультурного досвіду, традицій, способу життя та передбачає наявність психологічного зв'язку етнічної індивідуальності з етнічною спільнотою, переживанням приналежності до неї.

У західній етносоціологічній літературі також існує багато визначень етнічної ідентичності. Канадський фахівець з цього питання Всеволод Ісаїв визначає етнічну ідентичність як "відданість соціальній групі спільного походження" [5, с. 129-130]. Канадський етносоціолог Джефрі Рейтц зазначає, що етнічна ідентичність - це ніщо інше як "почуття належності до національної групи, базованій на етнічному походженні". "Етнічна ідентичність, вважає американський антрополог Дж. Едвардс, - це відданість групі (великій чи малій, соціально домінуючій чи підлеглий), з якою особа має успадковані зв'язки" [6, с. 10]. Дж. Гаас, У.Шаффір та деякі інші західні вчені, при аналізі етнічної ідентичності враховують суб'єктивні й об'єктивні та внутрішні й зовнішні фактори, а також високо оцінюють роль етнічної

ідентичності, особливо її придатність для соціальної стратифікації і себе й інших. Все це дає підстави західним науковцям зробити висновок про те, що етнічна ідентичність є і досить стабільним, і досить мінливим феноменом [7, с. 3-53]. Загалом більша частина західних фахівців з цих проблем вважає етнічну ідентичність "вирішальною", "ключовою" серед багатьох інших ідентичностей.

Теоретичний та практичний інтерес становлять спроби деяких західних вчених провести порівняльний аналіз між етнічною та національною ідентичностями. Національну ідентичність переважно розуміють як почуття приналежності й відданості людини якійсь певній нації [1, с. 112]. Американський дослідник Джордж Де Вос зазначає, що для багатьох громадян правових демократичних держав, особливо моноетнічних, ці дві ідентичності існують у нерозривній єдності. "Строго говорячи, - констатує він, - національність не відрізняється від етнічності". Щодо поліетнічних держав, то тут зазначені ідентичності не співпадають, бо "етнічна ідентичність є або більш специфічною, або більш широкою ідентичністю ніж національна ідентичність" [8, с. 10-12].

Дослідники приходять до висновку [1, с. 112], що на Заході етнічна ідентичність остаточно перемогла ідентичність класову і поступово починає витискувати національну ідентичність. В багатонаціональних та поліетнічних державах людина дійсно може ідентифікувати себе: а) з певною етнічною групою; б) з політичною нацією або в) водночас з ними обома. При цьому вона може почувати себе абсолютно комфортно. Проте у часи етнічного ренесансу і політизації етнічності представники багатьох етнічних груп починають відчувати дискомфорт, оскільки під впливом обставин або під тиском певних сил мають робити вибір між двома зазначеними ідентичностями, що може призводити до кризи ідентичності, виникнення нових та/чи посилення старих етнонаціональних конфліктів

У багатьох посттоталітарних країнах, за переконанням О. Картунова [1, с. 113], етнічна ідентичність дійсно успішно конкурує із класовою

ідентичністю, поступово беручи гору над нею. Водночас вона вступила у протиборство із національною ідентичністю, що ускладнює і гальмує процес національно-державного будівництва, породжує сепаратистські почуття й настрої, створюючи сприятливий ґрунт для загострення конфліктів і етнічних війн.

Етнічна ідентичність ґрунтується на системі об'єктивних показників, що дають змогу максимально адекватно визначити належність певної групи до конкретної спільноти, етнічної групи. В основі етнічної ідентичності лежить система знань, комплекс уявлень, які формують систему етнодиференціюючих ознак, до яких належить: - духовна культура, мова, система цінностей, норм, релігія, історична пам'ять, символи, традиції, звичаї, види мистецтва тощо.

Етнічна ідентичність – це складне за змістом багатокomпонентне явище, яке має складну структуру, що включає декілька компонентів, які забезпечують стійкість етнічної ідентичності за умови їх єдності і тісного взаємозв'язку, зокрема таких як:

- онтологічний (існування, буття етнічної ідентичності як такої);
- гносеологічний (відображення в самосвідомості та світогляді особистості або спільноті феномена етнічної ідентичності у всьому різноманітті його зв'язків і проявів);
- емоційно-ціннісний (ціннісні підстави етнічної ідентичності, можливі орієнтири для особистості або соціальної групи);
- суб'єктивно-діяльнісний (поведінкові прояви і функціонування етнічної ідентичності в житті особистості, соціальної спільноти) [9, с. 97].

В онтологічному аспекті етнічна ідентичність являє собою певний вид суб'єктивної реальності, об'єктивно даній індивіду в його різноманітті проявів і форм існування. Гносеологічна компонента етнічної ідентичності відповідальна за накопичення і критичне осмислення досвіду і різних типів знань, умінь у процесі соціалізації в рамках своєї етнічної спільноти. Емоційно-ціннісна компонента етнічної ідентичності включає в себе почуття

приналежності до етносу, оцінку якостей свого народу, переживання свого ставлення до членства в етнічній групі, формує ціннісно-смыслову основу життя особистості чи групи. Суб'єктивно-діяльнісна компонента етнічної ідентичності визначається як механізм прояву особистості як члена етнічної групи, побудова системи відносин і дій у різних етноконтактних ситуаціях. Тільки єдність онтологічної, гносеологічної, емоційно-ціннісної та суб'єктивно-діяльнісної компонент, їх тісний взаємозв'язок формує стійку етнічну ідентичність [10, с. 428-429].

Досліджуючи структуру етнічної ідентичності, зазначимо, що таку структуру можна також розкрити, спираючись на концепцію М. Барретта [11]. Він виокремлює два основні блоки зазначеної структури: когнітивний і афективний. До когнітивного блоку входять такі компоненти, як знання про існування етнічної групи, категоризація себе як члена групи, знання про національну територію, емблеми, символи, інститути, звичаї, традиції, історичні події, історичні фігури, віра в спільність походження і загальну спорідненість членів національної групи, віра в існування типових характеристик представників своєї етнічної групи, віра в існування взаємозв'язку індивіда з групою. До афективного блоку включені суб'єктивна актуальність етнічної ідентичності, ступінь прихильності до неї: готовність відмовитись від неї та значення, що надається членству в групі, почуття належності до етнічної групи, ступінь прихильності і відчуття по відношенню до національної території, соціальні почуття - національні гордість, сором, провина, самоповага та ін.

М. Барретт виділяє також три рівні ідентифікації: регіональний (місто, область, регіон); національний, який включає у себе етнічність (англійці, шотландці) і національність (британці); та наднаціональний рівень (європейці) [11].

У результаті взаємодії когнітивних і афективних і структур утворюються складні комплекси. Наявність афективного компоненту веде до поляризації етнічної ідентичності. Залежно від полюсу, вона може набувати

різних форм [12, с. 147-183]. Так, на одному полюсі етнічна ідентичність може проявлятися як етноцентризм (усвідомлення своєї етнічної спільноти з афектацією на самоствердження), етнодомінування (з афектацією на гіперетнічність), етнофанатизм (з афектацією на винятковість) та націоналізм (з афектацією на максималізм). Водночас, негативна етнічна ідентичність проявляється як етнонегативізм (усвідомлення своєї етнічної спільноти з негативною афектацією), етнотелімінація (з афектацією на самоусунення) та етнігілізм (з афектацією на самозаперечення) [13].

Формування етнічної ідентичності особи значною мірою детерміновано етнічним корінням, ступенем його розвиненості. В цьому контексті заслуговує на увагу концепція і модель "придбання і втрати етнічного коріння", розроблена у середині 70-х років відомим англійським етносоціологом Гарольдом Абрамсоном. Виходячи з тенденції зростання ролі етнічного фактора в суспільному житті, він звернув увагу на необхідність дослідження і врахування проблем етнічних коренів, умов і значення їх придбання та втрати. Вчений виокремив і проаналізував чотири можливих групи або типи явищ - феномен придбання етнічних коренів та три альтернативних феномени їх втрати. До першого типу - "традиціоналістів" - належать особи, які поділяють цінності даної етнічної групи й інтегровані в її структуру, тобто мають міцне етнічне коріння. Другий тип - "пришельця-неофіта" - складають особи, які включені у структурну систему етнічних зв'язків, але не мають успадкованого коріння у відповідній етнічній групі, її культурі і цінностях. Третій тип - "вигнанця" - становлять окремі особи, або невеликі їх групи, яких доля занесла до іншого етнічного середовища, де вони є носіями своїх етнічних цінностей. Цей тип є протилежним "пришельцю - неофіт". Четвертий тип - "євнуха" - складають особи, позбавлені етнічної пам'яті, які не мають етнічної спадщини і не ввійшли до якоїсь етнокультурної структури. Цей тип діаметрально протилежний "традиціоналісту" [14, с. 43-59].

Сучасні західні вчені науковці поділяють на різні типи власне етнічну

ідентичність. Так, у відповідності до класифікації, розробленої американськими вченими Дж. Маккеєм та Ф.Льюїнсом, існує чотири її основних типи. До першого типу, названого "мінімумом етнічності", вони віднесли осіб з низькою етнічною обізнаністю, майже або вже асимільованих. До другого типу, названого "поміркованою етнічністю", зараховано осіб, які мають певні контакти з членами своєї етнічної групи, але їх етнічна ідентичність не настільки міцна, щоб вважати її етнічною свідомістю. Третій тип, означений як "маргінальна етнічність", автори включили до нього осіб з сильною етнічною свідомістю, які в силу різних обставин не мають контактів із членами своєї групи. До цього ж типу належать і т. зв. "етнічні сироти", які не мають тісних зв'язків ні зі своєю етнічною групою, ні з "більшим" суспільством, що її оточує. Нарешті, четвертий тип - "максимальна етнічність" - об'єднує людей, які беруть активну участь у діяльності своєї етнічної групи та забезпеченні її політичних, економічних, соціальних й інших інтересів [15].

Свою типологію запропонував канадський етносоціолог Р.Бретон, а саме: 1) ідентичність, яка обертається навколо конкретних речей із символічною цінністю (їжа, одяг, твори мистецтва і т.п.); 2) ідентичність, яка пов'язана із звичаями та культурним життям своєї етнічної спільноти; 3) ідентичність, яка базується на етнічній мові; 4) ідентичність, яка обертається навколо друзів своєї етнічної спільноти; 5) ідентичність, яка пов'язана із підтримкою потреб і цілей своєї етнічної спільноти [16].

У літературі з проблем етнології мають місце й інші підходи до дослідження типів етнічної ідентичності. Так О. Садохін [17, с. 15] описує сім типів етнічної ідентичності: 1) нормальний, коли образ народу сприймається як позитивний і потреба в ідентифікації визначається типом особистості й ситуацією; 2) етноцентричний із некритичною перевагою сприйняття власного етносу з елементами етноізоляціонізму; 3) етнодомінуючий, коли належність до етносу є домінуючою цінністю людини; 4) етнічний фанатизм як крайня форма етнічної ідентичності, доведена до

можливості самопожертви; 5) етнічна індіферентність як байдужість до власної ідентичності; 6) етнотолеранція як космополітизм; 7) амбівалентна етнічність, що явно не виражена і здебільшого спостерігається у змішаному етнічному середовищі.

Формування етнічної ідентичності відбувається через багатократні процеси соціальної, насамперед етнічної, ідентифікації. Етнічна ідентичність є результатом процесу етнічної ідентифікації. Етнічна ідентифікація — психологічний процес ототожнення, когнітивно-емоційного уподібнення індивіда себе з іншою особою, групою, усвідомлення своєї належності до етнічної групи, котрий виявляється у власній концепції «Я» щодо стосунків з іншими [18, с. 114]. Етнічна ідентифікація - це процес встановлення відповідності одного суб'єкта іншому, а етнічна ідентичність є результатом цього процесу, є відображенням її стану, рівня зрілості.

Глибинні витoki етнічної ідентифікації сягають своїм корінням в історичне минуле, зокрема етнічну історію і пов'язані з етногенезом як сукупністю соціально-історичних та духовно-культурних процесів, що приводять до виникнення, формування та розвитку етнічного буття. Етногенез пов'язаний з формування таких фундаментадних етноідентифікаційних складових етнічного розвитку спільноти, які безпосередньо впливають на формування етнічної ідентичності як расово-біологічні (родові корені), клімато-географічні (історична територія) і соціокультурні (історичне минуле, етнічні символи культури, історична пам'ять, мова, релігія, традиції, звичаї тощо).

Етногенез передбачає насамперед формування етнічності, яка є надзвичайно складним, внутрішньо суперечливим і мінливим феноменом. Етнічність - це «водночас і набір певних етнічних рис, які характеризують окрему особу та/чи групу людей, і особливий стиль життя та сприйняття як внутрішнього, так і зовнішнього світу, і форма соціальних відносин, і процес визначення етнічної ідентичності, і різновид ідеології, і знаряддя збереження

чи поширення політичного та соціального статусу носіїв етнічності, і засіб мобілізації людей, і сенс їх виживання, існування та діяльності, і певний вид енергії тощо» [1, с. 114-115]. Етнічність - це сукупність спільних цінностей, вірувань, норм, смаків, самосвідомості, усвідомлення спорідненості в групі, спільної групової пам'яті та лояльності, певних структурних взаємовідносин в середині групи та стремління до продовження існування" [19, с. 3-4]. На думку американського етносоціолога Вернера Соллорса, "етнічність" - це не річ, а процес", процес визначення індивідуальної та/чи групової ідентичності, розуміння етнічної приналежності, що замінює видимі, конкретні спільноти і який може мобілізувати людей [20, с. 14-15].

Етнічна ідентифікація, як слушно зазначають науковці, стимулює самоорганізацію етнічної спільноти на засадах її етнічних інтересів і потреб. Вона є важливою умовою забезпечення самозахисту у ситуаціях міжетнічної напруженості. Етнічна ідентифікація визначає тональність інтерпретації історичного досвіду й орієнтаційні культурні пріоритети, здебільшого обернені в минуле. Така ідентифікація базується на "голосі крові" й укорінена в особливостях психологічного складу, темпераменту, етнодемографічного потенціалу людей, які є її представниками. Вона створює основу для національної ідентичності та протистоїть натиску космополітизації суспільного життя. Водночас етнічна ідентифікація, зокрема процес визначення індивідом своєї етнічної ідентичності не є жорстко детермінованим, а відбувається через багаторівневе відтворення індивідом ознак власної етнічної самобутності, групових базових цінностей та емоційно-вольових устремлінь, а також етнічних символів і святинь. Таке відтворення здійснюється через такі основні суб'єкти як сім'я, етнічні організації, просвітницькі товариства та культурно-мистецька діяльність тощо. Результатом процесу етнічної ідентифікації є складне переплетення вроджених і набутих рис, раціональних та ірраціональних уявлень і реальних актуальних інтересів [21].

Етнічна ідентифікація може проявлятися в будь-яких формах, що

включають в себе різні психологічні механізми та види діяльності, а також різні ступні засвоєння індивідом будь-яких ролей, норм та цінностей. На думку

К. Чернової [18], існує три форми ідентифікації: емоційне ототожнення себе з реальною чи вигаданою особою, включення себе до окремої номінальної соціальної групи (вікової, етнічної, національної тощо); зарахування індивідом себе до реальної соціальної етнічної групи чи колективу із відчуттям приналежності до них. Головним чинником включення індивідом себе до тієї чи іншої етнічної групи є емоційність, що сприяє активному засвоєнню соціальної поведінки, прийняттю тих групових норм та моральних цінностей, які виробили члени даної групи чи колективу. Однак засвоєння чи копіювання психологічних процесів не завжди буває загальноприйнятим і раціональним. Тому найбільш ефективною і корисною формою етнічної ідентифікації, на думку науковця, виступає така ідентифікація, котра включає в себе колективістські моральні принципи та цінності, вироблені в колективах та засновані на спільній реальній діяльності.

Важливе значення для поглиблення процесу етносоціальності індивідів та етнічних спільнот, формування етнічної ідентичності має етнічна свідомість. Етнічна ідентичність є одним характерних виявів етнічної свідомості. Етнічна свідомість як форма суспільної свідомості, духовної культури - це необхідний елемент функціонування і розвитку етнічного, багатогранних етносуспільних явищ. У цьому контексті вона є не тільки специфічним засобом пізнання дійсності, зокрема етносоціальної реальності, її відображення у суспільній свідомості людей, а також способом ставлення людини до суспільної дійсності. Етнічна свідомість виступає чинником упорядкування процесів етносуспільного буття, зокрема етнонаціональних відносин, є чинником міжетнічної інтеграції та консолідації суспільства і протистоїть хаосу, свавіллю. Як важливий інструмент, засіб приведення поведінки етнічного індивіда у відповідність з суспільними нормами, насамперед нормами та вимогами етнічної моралі та етнічної толерантності, етнічна свідомість має значний регулятивний

потенціал впливу на регламентацію суспільних, насамперед етнонаціональних відносин.

Змістовно етнічна свідомість, зазначають науковці, це, по-перше, – знання своїх етноісторії, етноміфів, етномови, фольклору, етноморалі, етнозвичаїв, етнотрадицій, етносимволіки, етнічних літературних, мистецьких пам'яток, своєї етнічної землі, природи; знання про етнічні особливості тієї чи іншої особистості; знання історії відносин з іншими, особливо сусідніми етносами тощо. По-друге – це певна сукупність уявлень індивіда про те, чим є той чи той етнос (передусім той, до якого сам цей індивід належить), уявлень про те, якими є інші етноси (включно на рівні етностереотипних уявлень), їхні особливості, як вони співвідносяться один з одним, яку етнічну ієрархію утворюють тощо. Нарешті, функціонально етнічна свідомість є здатністю індивідуального або колективного мислячого суб'єкта серед всієї множини соціальних явищ вирізняти явища етнічного ґатунку, більш-менш глибоко вникнути в їх сутність, з певним ступенем адекватності оцінювати їх [22, с. 57].

Етнічна свідомість тісно пов'язана з національною свідомістю, постаючи як феномен етнонаціональної свідомості громадян. Фахівці слушно зазначають, що на відміну від етнічної свідомості, яка є соціокультурним феноменом, специфіка національної свідомості полягає в тому, що вона є не так соціокультурним, як політико-правовим феноменом. Етнічна ж свідомість всіх етнічних спільнот держави (включно й титульного етносу) і за умов вже існуючої політичної нації продовжує мати своїм головним змістом проблеми захисту, збереження і модернізації власної етнічної своєрідності. Там, де є, або формується політична нація етнічна свідомість не існує відокремлено від національної, а реально обидві постають як феномен етнонаціональної свідомості громадян [22, с. 58-59].

Аналізуючи розрізнення етнічної і національної само ідентифікацій, російський вчений С. Рібаков зазначає, що об'єктивні корені етнічного лежать у підсвідомих структурах самої людини, а відповідні поведінкові

установки формуються в процесі соціалізації "зсередини". Щодо нації, то вона не базується на глибинних сутнісних структурах особи. Об'єкт національної ідентичності знаходиться не в людині, а в соціумі. Поведінкові установки при цьому формуються "ззовні", через впровадження аксіологічних аспектів громадянства у свідомість людини. "Етнічність має несвідомо-свідому природу, національна ідентичність народжується і локалізується у свідомості. Тому генезис національної ідентичності означає початок боротьби всередині людини між етнічною та штучно створюваною новою громадянською ідентичностями, між якими виникає суперечність, що виводить на особистісний рівень суперечність між етнічними і політичними принципами соціального структурування" [23, с. 39].

Процес формування етнічної ідентичності передбачає своєрідну самоконструкцію суб'єктом його власного етносоціального та соціокультурного феноменального «Я». Така самоконструкція здійснюється перш за все через етнонаціональну самосвідомість, яка є головною ознакою етнічного, насамперед етносу, їх квінтенсенцією та становить основу етнічної самоідентифікації. Етнічна ідентифікація передбачає обов'язкове етнічне самоусвідомлення як відносно стійку систему свідомих уявлень на рівні віднесення себе до певного етносу.

Етнічна самосвідомість - це усвідомлення індивідом своєї належності до певної етнічної спільноти та своєї відмінності й спорідненості у процесі порівняння себе з іншою етнічною спільнотою. Дослідники зазначають, що «етнічна самосвідомість, як духовне породження, є здатністю її суб'єкта виокремлювати своє етнічне "Ми" серед усіх інших, усвідомлювати свою належність до цього етнічного "Ми"; здатністю ідентифікувати себе з ним, дистанціюючися водночас від усіх інших етнічних "Ми", а то й протиставляючи себе їм, або, навпаки, – здатністю відрікатися від свого етнічного "Ми" [22, с. 138].

При цьому істотною відмінністю етнічної самосвідомості від усіх інших її виявів є всепроникність, так би мовити, наскрізність. Адже ""Ми" є

усвідомленням тієї етнічної спільності, до якої кожний із нас обов'язково належить” [24, с. 26].

Носіями етнічної самосвідомості є певні суб'єкти, які здійснюють саморефлексію, тобто пізнавальний процес. Залежно від суб'єкта та кількості носіїв етнічної самосвідомості, її самоідентифікації у науковий літературі виділяють колективну та індивідуальну етнічну самосвідомості, відповідно індивідуальну (або особисту) та групову (або колективну) ідентифікацію та самоідентифікацію, кожна з яких має певні особливості. Дослідники ідентичності, наприклад Дженкінс [25], зазначає що існує тісний зв'язок між індивідуальною ідентичністю та ідентичністю груповою. На його думку, це дві сторони одного процесу ідентифікації. Однак вони відрізняються тим, що у випадку індивідуальної ідентичності підкреслюються ті характеристики індивідів, які виокремлюють їх з інших, у випадку ж колективної - акцент, навпаки, робиться на подібних рисах. Виходячи з вищесказаного, етнічна ідентичність постає як результат або стан процесу ідентифікації на певний момент часу, який полягає в усвідомленні індивідом, з одного боку, своєї індивідуальної неповторності, а з другого - своєї схожості із членами групи належності на основі спільних цілей, цінностей та поглядів у рамках внутрішньогрупової та міжгрупової взаємодії.

Колективна етнічна самосвідомість являє собою «духовно-культурний та психологічний феномен відчуття і усвідомлення єдності етнічного “Ми” (як “своїх”), відмінного від етнічного “Вони” (як “інших” або “чужих”), який формується, з одного боку, у рідномовній атмосфері усних оповідань, легенд, міфів, літературно-художніх творів, змістом яких є самоописування та образне самовідтворення, а з іншого – цей феномен формується як наслідок соціальних практик міжетнічного спілкування». Індивідуальна етнічна самосвідомість - це «результат практичної включеності індивіда у життєдіяльність “свого” етносу, а ґносеологічно – результат подвійного порівняння й співвідношення індивідом свого “Я” з “не-Я”, з “Вони” – як з

етностереотипом “чужого”, а також з “Ми” – як з етнічним ідеалом “свого”. У першому випадку спрацьовує установка на пошук у собі максимуму відмінних щодо “не-Я” та “Вони” рис, у другому – на пошук максимальної кількості схожих з “Ми” рис і властивостей» [22, с. 141, 142].

Індивідуальна етнічна самосвідомість, своєю чергою, на думку науковців, може бути проаналізована з точки зору таких її підструктурних рівнів: 1) моністично-стабільний рівень – тверда, непохитна моноетнічна самоідентифікація (за Е.Смітом «етнічне ядро»); 2) перехідний рівень – непевність, вагання індивіда щодо питання ідентифікації себе з певним етносом (переважно етномаргінали); 3) плюральний рівень – подвійна або навіть потрійна етнічна самосвідомість (характерна переважно для змішаних, різноетнічних шлюбів тощо); 4) “нульовий” рівень, який є наслідком повної деетнізації (за походженням індивід належить до певного етносу, але вже не відчуває себе його представником; Е. Сміт називає цей рівень “етнічною категорією”, О. Потебня – результатом “винародовлення”) [22, с. 143].

Узагальнюючи історичну еволюцію самосвідомості людського індивіда як етнофора, тобто носія етнічної самосвідомості, характерних рис тієї чи іншої етнічної спільноти, вчені наголошують, що така еволюція здійснюється від стану “Я-індивід” (стан усвідомлення своєї цілковитої підпорядкованості якомусь згори заданому сенсу, відчуття своєї розчиненості у своїй спорідненій спільноті, поглиненості нею) через стан “Я-особистість” (стан усвідомлення значущості свого соціального статусу завдяки приналежності до певного елемента суспільної структури, який пов'язаний з рештою елементів останньої специфікою духовно-культурної єдності) до стану “Я-індивідуальність” як усвідомлення і визнання себе вищим сенсом суспільного буття, суб'єктом, соціальний статус якого розчинений в його суб'єктивній самоцінності [22, с. 143 - 144].

Маргінальний рівень етнічної самосвідомості, пов'язаний з

ідентифікаційним роздвоєнням особистості, подвійною ідентичністю, відображає так званий «комплекс подвійної особистості». М.Шульга слушно зазначає, що подвійна ідентичність може виступати як єдність, взаємонаповнення цінностями, орієнтирами, нормами двох культур, так і може породжувати і такий перехідний, класично маргінальний стан, коли людина відмовляється від одних цінностей і норм і ще не в змозі прийти до інших. У таких випадках на подвійність свого становища вона реагує по-різному від надмірного афішування лояльності і патріотизму до хизування космополітизмом і демонстрації презирства до всього національного. Як правило, якщо цінності двох культур, до яких відчуває свою причетність особа, внаслідок надмірної "етнізації політики" уявляються їй несумісними, такими, що перебувають у стані конфлікту, то саме на такому ґрунті найчастіше виникають втрати ідентичності, здатні призводити до взаємовідчуження в конфліктності [26].

Маргінальна етнічна ідентичність, пов'язана з труднощами однозначного визначення своєї етнічної приналежності, характерна і для українського суспільства. За результатами соціологічних досліджень, 32% українців не можуть визначитися зі своєю етнічною приналежністю. Близько 44% сучасних українців одночасно зараховують себе до двох спільнот, одна із них – українці, друга варіативна: європейці чи росіянини (або виходці з країн СНД). Причиною такого, за словами опитаних, є те, що вони вільні (є "особистостями світу"), "постійно подорожують, тому не можуть визначитися", "їм - це не важливо", "ніколи не замислювались над цим питанням", «не розуміють визначення етнічної ідентичності» тощо) [27].

Особливо важливе місце в процесі формування етнічної та національної самосвідомості, зокрема етнічної ідентифікації, посідають матеріальні та духовні етнічні цінності. Етнічна самосвідомість якраз і реалізується через унікальну систему цінностей, забезпечуючи стабільність або нестабільність (в залежності від того, яка система цінностей переважає – конструктивна чи деструктивна) функціонування та розвитку

етнонаціональних відносин. Ціннісні орієнтації є найважливішою складовою духовного світу представників того чи іншого етносу, закріплені їх життєвим досвідом, сенсоутворюючими джерелами етнічного буття, завдяки чому формується система цілей та мотивів їх життєдіяльності. Система світоглядно-ціннісних орієнтацій індивідів, етнічних груп, етнічних спільнот, в основі яких лежать етнічні цінності, - це той чинник, детермінанта, яка в кінцевому підсумку забезпечує формування етнічної та національної ідентичностей.

Етнічні цінності – це продукт духовного виробництва, створений та накопичений етносом, найважливіша складова внутрішнього світу особи, соціально-нормативні регулятори її індивідуального та суспільного етнічного буття, що виявляється у сукупності життєвих установок, світоглядних орієнтацій, моральних ідеалів, норм, культурних традицій, образів, символів тощо, які представники того чи іншого етносу вважають найбільш характерними та важливими, якими готові керуватися в процесі своєї життєдіяльності. При дослідженні природи етнічних цінностей важливо пам'ятати, що кожний етнос, етнічна індивідуальність постає перед нами як непересічна загальнолюдська цінність.

На думку науковців, « етнічні цінності - це споконвічні матеріальні та духовні цінності, які створені й накопичені етносом та /чи етнічною групою протягом всього свого існування, котрі передаються із покоління в покоління». До основних етнічних цінностей О.Картунов відносить: власну етнічну територію (реальну чи уявну), власну державу та/чи державні (державні) утворення, власну економічну та екологічну нішу, власний генофонд, власний спосіб життя, власні мову, культуру, звичаї і традиції, власну історичну пам'ять, власні міфи й легенди, власну етнічну самосвідомість, психологію і характер, власну самоназву, власні аuru й пасіонарність тощо [1, с. 160].

Етнічні цінності тісно пов'язані з національними цінностями. За переконанням дослідників, «у моноетнічних державах національні й етнічні

цінності співпадають і вважаються вище класових, що, звичайно, не означає ігнорування останніх. У однонаціональних державах національні й етнічні цінності не співпадають, як і не співпадають цінності різних етнічних груп. Те ж саме має місце і в багатонаціональних державах, але тут не співпадають ще й цінності різних націй. Все це утворює надзвичайно складну систему співвідношення і взаємовідносин етнічних та національних цінностей і ціннісних орієнтацій, що служить постійним живильним середовищем для різного роду конфліктів» [1, с. 160].

Вартість і ранжировка перелічених вище цінностей для кожної нації й етносу, їх членів і представників, слушно наголошує науковець, можуть бути різними. Звісно людина може шанувати або етнічні, або національні цінності, або і перші, і другі, якщо її предки були представниками різних націй і етносів. Більше того, вона може вважати своїми й шанувати цінності кількох націй і етносів. Слід враховувати також, що людина може змінювати свої ціннісні орієнтації. Трапляються випадки, коли людина стає байдужою і до етнічних, і до національних цінностей, але, як правило, в народі таких людей називають "перекотиполем", "безрідними Іванами", "манкуртами" тощо» [1, с. 160].

Важливою умовою ефективності процесу формування зрілої етнічної ідентичності та відповідної самоідентифікації є врахування існування етнічних стереотипів як спрощених, схематизованих, емоційно забарвлених і надзвичайно стійких образів етнічної групи в яких, як правило, зафіксовані оцінювальні думки про моральні, розумові, фізичні якості представників різноманітних етнічних спільнот. Визначаючи поведінку людини і допомагаючи їй орієнтуватися у незвичайній обстановці та зберігати високу самооцінку, етнічний стереотип є невід'ємною складовою буденної свідомості.

Дослідники виділяють такі найбільш суттєві властивості етнічних стереотипів: 1) їх емоційно-оцінювальний характер; 2) стійкість та ригідність до нової інформації, щоправда стійкість стереотипів є відносною: при зміні

відносин між групами або при надходженні нової інформації їх зміст і навіть спрямованість може змінитися; 3) узгодженість, тобто висока ступінь єдності уявлень членів групи як про власну етнічну групу (автостереотипи), так і інші етнічні групи (гетеростереотипи) [18, с. 121-122].

Як стверджує М. Розумний, провідною тенденцією останніх десятиліть є зменшення ролі етнокультурних стереотипів у національній самоідентифікації всіх етнічних і національних груп та зростання ваги політико-світоглядних компонентів. З одного боку, на його думку, це відкриває шлях до формування цілісного національного організму на громадянській основі, а з іншого - створює небезпеку політизації етнічності, під якою він розуміє використання етнічних маркерів ідентичності в політичній конкурентній боротьбі як засобів групової мобілізації [28].

Етнічна самоідентифікація явище складне, багатогранне. М. Шульга, розглядаючи етнічну ідентичність як переживання, усвідомлення особистістю своєї належності до певної спільноти, аналізує співвідношення ідентитетів, яке, на його думку, є складною проблемою в контексті самоідентифікації.

Варіанти їх співвідношення можуть коливатись від взаємодоповнення через індиферентність до протистояння. М. Шульга наголошує на тому, що етнічний ідентитет має ієрархічний характер та проявляється як багаторівнева етнічна самоідентифікація [26, с. 108].

На різнохарактерність процесу етнічної самоідентифікації вказують й інші дослідники. Так, Л.Нагорна наголошує, що потреба в психологічній спільноті з етнічною групою в різних людей виявляється по-різному. Глибина процесів асиміляції, а також ситуації невизначеності провокують видозміни "етнічного коду", оскільки суб'єктивна самоідентифікація часто не збігається з етнічним походженням. Процес зіставлення індивіда з певною спільнотою може усвідомлюватися або ні, бути однозначним або багатозначним. Люди, повністю або частково асимільовані, віддають перевагу "не своїй" етнічній самоідентифікації. У зв'язку з динамічними міграційними процесами та розвитком інформаційної мережі дуже

поширеним є так званий етномаргінальний тип самоідентифікації, позбавлений орієнтації на спорідненість із певною культурою. Космополітичний тип у своїх крайніх проявах взагалі вважає етнічні критерії ознакою провінційності й орієнтується виключно на загальноцивілізаційні цінності [21].

Етнічна ідентифікація та самоідентифікація мають свої особливості при виборі етнічним індивідом пріоритетності етноідентифікаційних ознак. У результаті дослідження В. Васютинським соціальної ідентичності членів російськомовної спільноти виявилось, що ідентифікація за власне етнічними ознаками не була найбільш значущою. Так, у своєму виборі респонденти найчастіше орієнтувались на характеристики загальноукраїнського громадянсько-політичного змісту (як-то «громадянин України», «російськомовний житель України»). Наступними за поширеністю стали ознаки етнічно нейтральні - «член своєї сім'ї», «мешканець свого регіону» тощо. Лише після цього йдуть ознаки з виразним етнополітичним забарвленням («росіянин», «слов'янин») [29, с. 46].

На вплив національної належності при виборі етноідентифікаційних ознак наголошує А. Голота. Вона зазначає, що за результатами її дослідження, українців більшою мірою, ніж росіян, споріднюють із їхньою національністю звичаї й традиції, територія та природа, культурна спадщина. Натомість росіян головним чином пов'язує з національністю мова та історичне минуле. Спільність походження виявилась однаково значущою як для українців, так і для росіян [30, с. 71].

Важливе значення для моніторингу процесів формування етнічної ідентичності мають результати й інших соціологічних досліджень. Так А. Коваленко і К. Безверха, для визначення рівня зрілості етнічної ідентичності, обрали методику оцінки позитивності і невизначеності етнічної ідентичності. Результати їх дослідження свідчать про те, що позитивну ідентичність мають 93% респондентів, і лише 7% - невизначену ідентичність. Така, здебільшого позитивна ідентичність, представляє такий баланс

толерантності по відношенню до власної та інших етнічних груп, що дозволяє розглядати її, з одного боку, як умову самостійного і стабільного існування етнічної групи, з іншого - як умову мирної міжкультурної взаємодії в поліетнічному світі. Тому позитивна етнічна ідентичність набуває статусу «норми». Етнічну ідентичність за типом «норми» характеризує висока толерантність і готовність до міжетнічних контактів. Позитивність ставлення до власного та інших етносів, що поєднується в «нормі», зовсім не передбачає емоційної однозначності цих стосунків. На противагу космополітизму, ідеології «громадянина світу», людині з «нормальною» етнічною ідентичністю властива природна перевага власних етнокультурних цінностей [30, с. 54].

Оцінюючи процес формування етнічної ідентичності в Україні, слід зазначити, що він обумовлений особливостями історичного та сучасного розвитку етнічних та етнополітичних процесів як в країні, так у світі. Суперечливий характер етнонаціональних відносин в українському суспільстві не міг не вплинути на еволюцію, процес формування етнічної та національної ідентичностей.

Науковці, зокрема В. Цимбалистий наголошують, що ряд суспільних чинників обумовили неоднозначний характер еволюції таких ідентичностей, а саме: 1) багатовікова бездержавність, що не дозволяла українцям бути суб'єктом у стосунках з іншими народами й почуватися господарем на своїй землі; 2) розчленування української території та включення її частин у різні держави з окремими культурами, політичними системами, що призвело до психологічного, побутового та політичного відчуження між різними частинами українського народу; 3) кількаразова денаціоналізація провідної верстви України (у XVI-XVII ст. боярська та шляхетська верства спольщилися; у XVIII-XIX ст. нащадки козацьких старшин зросійщилися; у XX ст. пролетарська провідна верства була знищена або пішла на службу інтересів радянської імперії). Наслідком такої ситуації стали періодичні кризи етнічної самоідентифікації українців. Б.Цимбалістий зазначає:

“Наслідком поневолення, за умов заборони поширювати інформацію про Україну, радянського русифікаторського тиску, систематичних деформацій і фальшувань не могла закріпитись ані національна ідентичність, ані національна державна свідомість однаково в усіх верствах населення та в усіх регіонах” [18, с.116-117]. Все це дало підставу Л.Нагорній зробити висновок, що і сьогодні український соціум переживає гостру кризу самоідентифікації.

Унаслідок особливостей історичного розвитку України, передусім її десуб’єктивізації у світовій історії, маргіналізації етнічної самосвідомості, яка лежить в основі етнічної ідентичності, а також маргіналізації української мови та мов інших етнічних спільнот, етнокультурної асиміляції українців та представників інших народів в Україні сформувалася етнополітична ситуація, за якої жодна з етнічних спільнот не мала можливості повною мірою реалізувати свої права, пов’язані з етнічним походженням. За таких умов в Україні потребують захисту не тільки національні меншини, а й етнічна більшість – українці, ідентичність яких в низці регіонів була значною мірою втрачена.

Зазначене зумовлює необхідність здійснення послідовної державної етнополітики щодо формування та розвитку етнічної ідентичності в українському суспільстві. Враховуючи багатоетнічний характер населення окремих регіонів України, важливою умовою досягнення мети такої політики є диференціація її основними суб’єктами механізмів та методів її реалізації.

Саме на це націлює проект Концепції державної етнополітики України, підготовлений Міністерством культури України. Він визначає такі основні напрями здійснення цієї політики, спрямовані в тому числі на розвиток етнічної ідентичності в українському суспільстві [31]:

- забезпечення гарантованого національним законодавством та міжнародними зобов’язаннями України права особи на вільний розвиток своєї етнічної ідентичності, самостійно вирішувати, з якою саме етнічною

ідентичністю, успадкованою від її предків чи будь-якою іншою, вона себе ототожнює, забезпечення права вільно виявляти та зберігати її, а також визнання права особи заявляти про невизначеність її етнічної ідентичності;

- реалізація органами державної влади і органами місцевого самоврядування принципу системності в етнополітиці, що передбачає використання в процесі її реалізації всієї сукупності теоретичних підходів, принципів, механізмів, послідовних рішень і дій, спрямованих на задоволення потреб усіх етнічних спільнот та окремих громадян України, пов'язаних зі специфікою їхнього етнокультурного розвитку, утвердження у суспільстві атмосфери міжетнічної толерантності й зміцнення культури міжетнічного спілкування;

- організаційно-функціональне забезпечення реалізації державної етнонаціональної політики через систему органів виконавчої влади як центрального, так і регіонального рівнів, розподілу відповідно до визначених принципів компетенції повноважень між органами державної влади, органами державного управління та органами місцевого самоврядування у сфері етнонаціонального розвитку, створення політико-правових умов для адекватного представництва в органах державної влади та місцевого самоврядування представників всіх етнічних спільнот;

- диверсифікація державної, зокрема регіональної етнополітики відповідно до умов окремих регіонів, яка враховувала б особливості територіального розселення етнічних спільнот, зокрема етнічних груп, які нетривалий час проживають на певній території як умови формування територіальної та етнічної ідентичностей;

- створення багаторівневої системи координаційних зв'язків між ключовими суб'єктами публічної влади, посилення управлінської спроможності територіальних громад, поглиблення партнерських відносини влади та неурядових організацій у сфері реалізації ними етнополітики;

- оновлення національного законодавства у сфері етнополітики у

відповідності із сучасними внутрішньо- суспільними та зовнішньополітичними реаліями, постійне удосконалення законодавчої бази, спрямованої на регулювання етнонаціональних відносин на основі імплементації норм міжнародного права, врахування прогресивного вітчизняного та зарубіжного досвіду в етнополітичній сфері;

- забезпечення права громадян на об'єднання та сприяння статутній діяльності громадських об'єднань, які репрезентують інтереси етнічних спільнот у соціальній, культурній сферах та публічному управлінні;

- формування налагодженої системи спеціальних заходів підтримки, що вживаються державою для забезпечення рівності прав і свобод етнічних спільнот, які перебувають у вразливому соціальному, правовому або культурному становищі, через встановлення пільг, створення інших спеціальних сприятливих механізмів реалізації прав, свобод і задоволення потреб;

- залучення етнічних спільнот до обговорення та підготовки законодавчих ініціатив, що стосуються питань розвитку України та захисту їх прав, розроблення та виконання державних програм, планів заходів тощо, спрямованих на розвиток культурної їхньої самобутності;

- розроблення системних заходів, спрямованих на формування етнічних матеріальних та духовних цінностей, передусім етнічної та національної свідомості та самосвідомості громадян України, консолідацію та розвиток української нації, її історичної свідомості, традицій і культури, а також розвиток етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності усіх етнічних спільнот України;

- реалізація державної мовної політики на основі норм національного та міжнародного права, забезпечення всебічного розвитку і функціонування української мови як державної в усіх сферах суспільного життя на всій території України, гарантування вільного розвитку, використання і захисту мов корінних народів та національних меншин України;

- створення умов спрямованих на відновлення етнічної пам'яті як

здатності суб'єктів відтворювати своє минуле у таких формах її фіксації як міфи, легенди, народні сказання, літописи, народні пісні тощо, відтворення історичної національної пам'яті, історії українського народу як в етнічному розумінні, так і в усьому його національному розмаїтті;

- формування і поширення цінностей міжетнічної злагоди шляхом впровадження відповідних навчальних програм, зокрема, з історії та народознавства у систему дошкільної, загальної середньої, позашкільної, професійно-технічної та вищої освіти;

- впровадження превентивних дій з метою недопущення ксенофобії, розпалювання національної, расової та релігійної ворожнечі у публічних сферах: інформаційній, освітній, мистецькій, культурній, літературі, управлінні, політиці, а також на рівні буденної свідомості;

- реалізація права осіб, що належать до національних меншин на національно-культурну автономію як екстериторіальну форму національно-культурної самоідентифікації громадян, яка дасть можливість самостійного вирішення ними питань збереження та розвитку етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності;

- формування спільного для національних меншин, корінних народів, етнічних груп, з одного боку, та української нації, з іншого інформаційного та культурного простору, сприяння діяльності засобів масової інформації та комунікації, які поширюють інформацію державною мовою та мовами етнічних спільнот України;

- сприяння висвітленню у засобах масової інформації та комунікації питань становлення Української держави, розвитку етнонаціональних відносин і реалізації прав національних меншин і корінних народів України на поширення знань про історію, культуру, звичаї, традиції представників усіх етнічних спільнот;

- вироблення нових науково обґрунтованих підходів до розв'язання проблем етнонаціональних відносин, насамперед проблем інтеграції та консолідації українського суспільства, збереження своєї етнічної

ідентичності, культурної та мовної самобутності.

Список використаних джерел

1. Картунов О.В. Вступ до етнополітології: Науково-навчальний посібник. – Київ, 1999 - 300 с.
2. Сміт Е. Національна ідентичність – К: Основи, 1994 - с. 30.
3. Арбеніна В.Л. Етносоціологія: навч. посіб. / В.Л. Арбеніна. – [2-ге вид., допов. і переробл.] . – Х.: ХНУ, 2007. – 316 с.
4. Науменко Л.И. Идентичность этническая // Социология: энциклопедия / [Л.И. Науменко]; сост. А.А. Грицанов, В.Л. Абушенко, Г.М. Евелькин, Г.Н. Соколова, О.В. Терещенко. – Минск: Кн. Дом, 2003. – С. 351-352.
5. Isajiw W. The Process of Maintenance of Identity // Migus P. (ed.) Sounds Canadian Languages and Cultures in the Multi – Ethnic Society. – Toronto, 1975. – P.129-130.
6. Edwards J. Language, Society and Identity. - Oxford, 1985. - P.10.
7. Див.: Haas J., Shaffir W. Symbolic Interaction Theory // Shaping Identity in Canadian Society. – Scarborough, 1979. – P.3-53.
8. Див.: De Vos G. (ed.) Ethnic Identity. – N.Y., 1978. – P.10-12.
9. Харчишин О. В. Этническая идентичность в контексте глобализации / О. В. Харчишин // Вестник Московского государственного университета культуры и искусства. – 2008. – №6. – С. 97.
10. Прокопенко О.А. Етнічна ідентичність українців: сутність, зміст та засади самовідтворення./ О.А.Прокопенко// Гілея: науковий вісник. -2015. – Вип. 97. – с. 428-429.
11. Barrett M. English children's acquisition of a European identity / M. Barrett // Changing European identities: Social-Psychological Analyses of Social Change / [Dreakwell G & E. Lyons (Eds.)]. - Oxford Pergamum Press, 1996. - 454 p.
12. Liebkind K. Ethnic Identity - Challenging the Boundaries of Social Psychology / K. Liebkind // Social Psychology of Identity / [ed.by Breakwell G. M.]. - Surrey University Press, 1992. - P. 147-183.
13. Бичко О.В. Профілі української ідентичності. Соціально-психологічний аналіз : Монографія / О. В. Бичко. - К. : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2007. - 281 с.

14. Див.: Abramson Y. On Sociology of Ethnicity and Social Change: A Model of Rootedness and Rootlessness // *Economic and Social Review*. – 1976. – Vol.8.- № 1. – P.43-59.
15. Див.: Mc Kay J., Lewins F. Ethnicity and the Ethnic Groups – P. 412.
16. Див.: Breton R. (ed.) *Ethnic Identity and Equality*. – Toronto, 1990.
17. Цит. За В. В. Ігнатенко, О. О. Селіванова. Проблеми етнічної ідентичності: аналіз дискусійних аспектів // *Вісник Черкаського університету. Серія : Історичні науки*. - 2008. - № 133-134. - С. 12-17.
18. Євтух В.Б., Трощинський В.П., Галушко К.Ю. та ін. *Етносоціологія: терміни та поняття. Навчальний посібник*. – К.: Видавництво УАННП «Фенікс», 2003. – 280 с.
19. *Ethnicity in the Perspective of the Sociology of Knowledge // Ethnicity*. – 1974. - № 1. – P.3-4.
20. Див.: Sollors W. (ed.) *The Invention of Ethnicity*. -N.Y.,1989. – P.14-15.
21. Нагорна Л.П. Ідентичність етнічна [Електронний ресурс] // *Енциклопедія історії України: Т. 3: Е-Й /Редкол.: В.А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України*. – К.: В-во «Наукова думка», 2005. – 672с.
22. *Українська етносоціологія: навч. посіб.* – Ч. I / Н49 О.В. Нельга. – К.:ДП «Вид. дім. «Персонал», 2015. – 540 с. – Бібліогр.: в кінці кожної лекції.
23. Рибаків С.Е. *Анатомия этнической деструктивности* / С.Е. Рибаків // *Вестник Московського університета. Сер. 18. Соціологія і політологія*. 2001. № 3.
24. Дайсаку Йкеда, Садовничий В.А. *Рубежи веков: діалоги об образовании и воспитании* // *Парадигмы социологии знания: хрестоматия* / [Йкеда Дайсаку, В.А. Садовничий]; под общ. Ред. В.Л. Шульца. – М.: Наука, 2007. – С. 6-69.
25. Див.: Саніна Т.О. Дослідження національної та етнічної ідентичності: теоретичний погляд [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/7764/Sanina_Doslidzhennya_natsional%27noyi_ta_etnichnoyi.pdf?sequence=1&isAllowed=y.
26. Шульга Н.А. *Этническая самоидентификация личности* / Н.А. Шульга. К, 1996. – 234 с.
27. Мамічева О. Національна ідентичність у викликах сьогодення: україноцентричний вимір [Електронний ресурс] / О. Мамічева // *Новини України*. – 2013. – Режим доступу: <http://newright.il.if.ua/krupey.htm>

28. Розумний М.М. Виклики національного самовизначення: монографія / М.М. Розумний. - К. : НІСД, 2016. - 196 с.

29. Російськомовна спільнота в Україні: соціально-психологічний аналіз : монографія / За ред. В. О. Васютинського; Національна академія педагогічних наук України, Інститут соціальної та політичної психології. - Кіровоград : Імекс - ЛТД, 2012. - 336 с.

30. Коваленко А. Б., Безверха К. С., Соціальна ідентичність як механізм адаптації особистості під час суспільної кризи. Український психологічний журнал. № 1(3) 2017.С. 48-61.

31. Проект Концепції державної етнонаціональної політики України, розміщений на офіційному сайті Міністерства культури України [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://mincult.kmu.gov.ua/control/publish/article?art_id=245363360.